STICLĂRIA MEDIEVALĂ DIN TRANSILVANIA. REPERE GENERALE ȘI DOCUMENTE ARHEOLOGICE

ADRIAN ANDREI RUSU

I. REPERE GENERALE

Printre multiplele capitole de cultură materială neglijate de către cercetarea istorico-arheologică medievală românească se numără și cel al sticlăriei. Apropierea de acest capitol special presupune conjugarea unor date rezultate din informația actelor de cancelarie și cea a picturii de frescă și icoane, din cercetări de istoria artei, a tehnologiilor de producție, a utilizărilor multiple ale sticlăriei, din studii generale privitoare la subiect, istoria comerțului și, desigur, nu în ultimul rând, din cercetarea arheologică. Nici unul dintre aceste compartimente de investigat nu a fost astfel finalizat încât să devină o etapă sigură pentru ansamblul care ne interesează. Cauzele nu sunt greu de găsit. Până în a doua jumătate a secolului al XIV-lea nu există nici cea mai mică referință documentar scrisă privitoare la sticlă. Marile colecții muzeale nu conservă în depozitele lor decât, în cel mai fericit caz, piese din secolul al XVII-lea. Publicarea documentelor iconografice este în Transilvania fie doar parțială, fie calitativ atât de necorespunzătoare, încât nu se pot distinge în imagini amănuntele compoziționale, ceea ce conduce la necesitatea cercetării directe a monumentelor ori colecțiilor. În sfârșit, cercetarea arheologică, la rândul ei, nu a scos la lumină destule piese relevante ori publicarea lor a întârziat din lipsa lucrărilor de referință.

Motivațiile conținute în aliniatul precedent servesc drept mobil pentru ceea ce vom încerca în paginile ce urmează. Suntem departe de a fi în măsură să surmontăm toate dificultățile care au fost listate. Intenția noastră se dorește a fi în primul rând introductivă și nu exhaustivă.

Dincolo de acest scop, ne-am mai propus să publicăm o serie de documente arheologice care provin din săpături arheologice recente. Cele mai multe sunt cercetări personale. Vom mai specifica și că limitele cronologice între care ne-am oprit corespund începutului mileniului nostru și anului 1600.

Ca de fiecare dată când se reîncepe o cercetare tematică, un succint excurs istoriografic este inevitabil de util. Studii speciale nu s-au scris

EPHEMERIS NAPOCENSIS, V, 1995, p. 301—330.

decât în istoriografia maghiară[1]. Referirile la Transilvania nu au fost nici foarte numeroase, nici particularizante. Cele românești s-au ocupat îndeosebi de sticlăria premodernă, căreia i-au căutat, cu timiditate, antecedentele[2]. Nimic nu este surprinzător dacă avem în vedere că monografia de referință, privitoare la meșteșugurile medievale transilvane, condamna tema de cercetare prin afirmația că sticlăria „a cunoscut o dezvoltare modestă, fiind abia în fașă"[3]. Cei 30 de ani care ne despart de la această sentință istoriografică sunt etape pentru acumulări de informații, noi optici de investigare și, în cele din urmă, pentru modificarea radicală a imaginii istoriei sticlei medievale din Transilvania. Ca și la alte compartimente ale culturii materiale medievale, de la arheologie sunt de așteptat cele mai consistente și bulversante noutăți.

*

După anul 1000, sticlăria este prezentă pe teritoriul românesc actual venită dinspre sudul bizantin. Sunt mai ales piese de podoabă (brățări, mărgele, nasturi și inele). Prezența lor este bine atestată în Dobrogea[4]. Aceleași tipuri de produse de import au ajuns, cu unele excepții, și în necropolele Banatului[5]. Dintre acestea, cel puțin brățările nu au depășit, se pare, limita secolului al XIII-lea[6]. În Transilvania propriu-zisă, mărgelele continuă să fie folosite dintr-o perioadă anterioară începutului de mileniu[7]. În secolul al XII-lea ele persistă și în forme foarte elaborate, cu foițe intermediare de aur și argint (Cluj-Mănăștur)[8]. Cât privește brățările, este de așteptat să fie regăsite peste tot unde s-au răspândit importurile bizantine. Arealul acestora din urmă este mai bine documentat prin atestările de ceramică smălțuită[9]. Cu siguranță că produsele de import bizantine au avut o gamă mai generoasă, foarte puțin cunoscută. Ca certe ar fi încă fragmentele de piese de mozaicuri parietale, realizate din sticle colorate. Descoperirea acestora se semnalează la Frumușeni (jud. Arad)[10]. Din categoria vaselor face parte,

[1] Nu vom reține aici lucrările mai vechi, care au, în general, o valoare scăzută. Le vom cita doar atunci când vor deveni de folos textului nostru. Vom menționa aici sinteza nouă și modernă a Katalin H. Gyürky, *Üvegek a középkori Magyarországon*, Budapest, 1991.

[2] Vezi mai ales H. Hoffmann, în *Aluta*, I, 1970, p. 295—297, reluat aproape identic în l. germană în *FVL*, 15, nr. 2, 1972, p. 89—90 și Magdalena Bunta, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 219—222.

[3] Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 220.

[4] I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1971, p. 300, 302, 310, 313—315.

[5] D. Țeicu, în *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 491—497.

[6] *Ibidem*, p. 495.

[7] M. M. Popescu, *Podoabe medievale în țările române*, București, 1970, p. 51—52, nr. 53—54: Blandiana (jud. Alba), Șiclău (jud. Arad).

[8] P. Iambor, Șt. Matei, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 603, 616; idem, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 135, 145.

[9] Trebuie să atenționăm că brățările de sticlă revin în teritoriile noastre mult mai târziu, în sec. XVII—XVIII, aduse de turcii care au preluat de la bizantini tehnicile și obiceiul de a le fabrica. Descoperiri de la Oradea, inedite. Vezi și Lia și A. Bătrâna, în *RMMI*, XVII, nr. 2, 1986, p. 85—86. Pentru Buda vezi Katalin H. Gyürky, *Az üveg. Katalogus*, Budapest, s.a., p. 17—18.

[10] Descoperiri inedite ale d-lui dr. Mircea Rusu, căruia îi suntem datori cu mulțumiri pentru amabilitatea de a ne fi informat asupra lor.

probabil, un mic recipient de sticlă gălbuie, cu pereți subțiri și aplicații filiforme de sticlă albastră, descoperit la Sînnicolau de Beiuș (jud. Bihor)[11].

Secolul al XIII-lea este încă complet gol. Abia din secolul al XIV-lea situația se schimbă radical prin afluirea produselor de import venite dinspre vest. Deocamdată se pot face trimiteri către descoperirea unui pahar cu „stropi" la Voievozi (jud. Bihor)[12] și a unui alt vas de sticlă (pahar?), vopsit în alb și roșu și cu „perle" de sticlă, de la Bogdan Vodă (jud. Maramureș)[13].

Cele patru secole de început ale mileniului nostru, la fel ca altele precedente ori următoare, nu exclud posibilitatea refolosirilor de sticlă romană. Fenomenul face parte din contextul mai larg al preluării moștenirii culturii materiale daco-romane. Până în prezent cunoaștem o singură situație de acest tip, respectiv un fragment dintr-un vas (pahar?) scos la lumină dintr-o locuință anterioară marii invazii tătare din 1241, la Vințu de Jos (jud. Alba)[14].

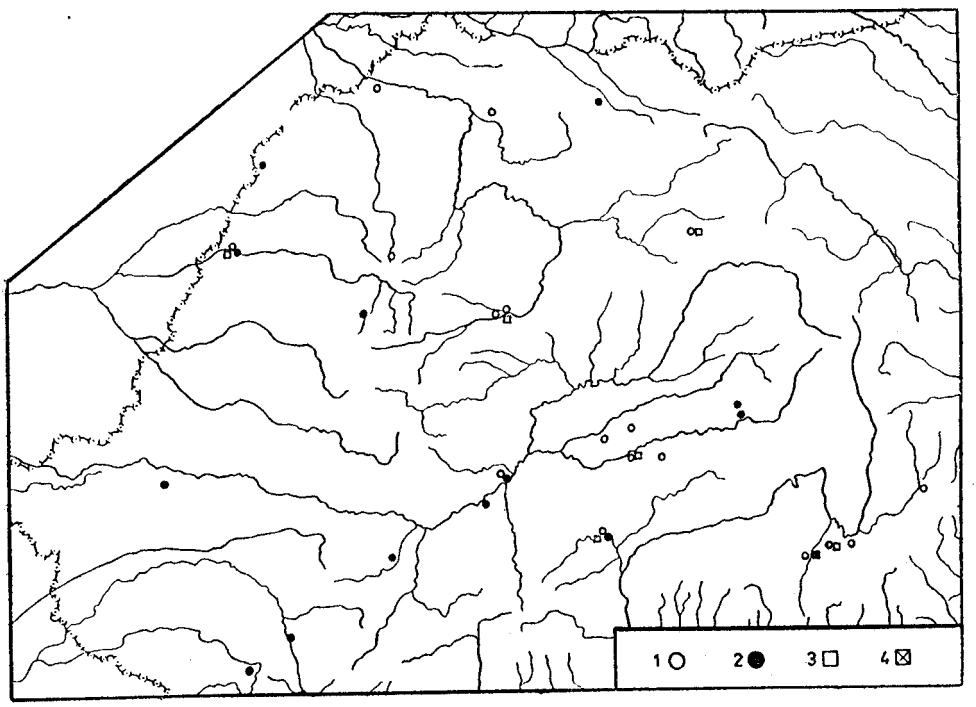

Fig. 1. Sticlăria medievală din Transilvania (1000—1600): 1. atestări documentare și iconografice de piese de sticlă; 2. descoperiri arheologice; 3. menționări de sticlari; 4. sticlării.

[11] R. Popa, N. Chidioșan, A. Lukács, în *RMMI*, XV, nr. 2, 1984, p. 30.
[12] R. Popa, D. Căpățână, A. Lukács, în *Crisia*, XVII, 1987, p. 85, 92, fig. 13/a.
[13] R. Popa, M. Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea*, Baia Mare, 1966, p. 25, 28, fig. 19/a.
[14] Cercetări inedite ale lui Nicolae M. Simina, care ne-a pus cu amabilitate informația la dispoziție.

Odată cu secolele XIII—XIV, folosirea sticlei se extinde în mai multe direcţii, foarte diferite. Drept urmare, vom urmări această diversitate, prin mărturiile păstrate.

În arhitectură, rostul sticlei s-a limitat la închiderea *ferestrelor*. Chiar dacă sursele europene indică utilizarea geamurilor de sticlă încă în arhitectura romanică[15], materialele componente ferestrelor nu au fost niciodată exclusive. Sticla a fost multă vreme concurată de piele, hârtie ori, pur şi simplu, de obloane de lemn şi zăbrele de fier. Pentru Transilvania, mărturiile documentare legate de ferestre de sticlă încep să se aglomereze doar către sfârşitul secolului al XV-lea. Există însă toate temeiurile ca să considerăm utilizarea lor drept certă cel puţin de la mijlocul secolului amintit.

În anul 1492, abatele conventului din Cluj-Mănăştur îl răsplătea pe Luca pictorul, locuitor al unui cartier suburban al Clujului, pentru că a pus şi a pictat geamuri la biserica mănăstirii şi la casa fraţilor călugări[16]. În 1496, un alt meşter clujean, pe nume Gothard, punea geamuri la consistoriu[17]. Aproximativ în aceiaşi ani, la biserica parohială a Sibiului, Nicolae pictorul şi un Conradin erau plătiţi pentru geamuri reparate[18]. În secolul al XVI-lea, menţionările de construcţii cu geamuri de sticlă sunt destul de frecvente. Pe primul plan au rămas bisericile: 1529—1530, Biserica Neagră din Braşov[19], 1582 fosta mănăstire dominicană din Alba Iulia[20], 1581—1684 clădirile colegiului iezuit din Cluj-Mănăştur[21]. Alături de ele stau marile palate, foste episcopale, devenite civile de la mijlocul veacului: 1578 şi 1603, palatul de la Alba Iulia[22], la 1598—1599, fostul palat episcopal de la Oradea[23]. În unele centre domeniale se semnalează de asemenea: 1553, la Baia Mare[24], 1569—1570, la Satu Mare[25]. Deşi nu cunoaştem semnalări documentare mai vechi decât ale ferestrelor de sticlă reparate în 1635, ale farmaciei din Braşov[26], în mediul urban trebuie să fi fost folosite sigur şi mai

---

[15] La Buda deja în sec. XIII. Vezi Katalin H. Gyürky, *Az üveg...*, p. 9.

[16] Zs. Jakó, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289—1556)*, II, Budapest, 1990, p. 100, nr. 2 822. Documentul fusese anterior semnalat în *ArchÉrt*, XVII, 1898, p. 81, iar apoi de G. Entz, *Művészek és mesterek az Erdélyi gótikában*, în vol. *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Bucureşti, 1957, p. 254—255.

[17] *Történelmi tár*, Budapest, 1883, p. 581.

[18] Însemnarea din registrele Sibiului a fost mult timp socotită ca aparţinătoare sfârşitului secolului al XIV-lea. Vezi G. Seivert, *Die Stadt Hermannstadt*, Hermannstadt, 1859, p. 13; H. Hoffman, în *Aluta*, I. 1970, p. 297; Magdalena Bunta, *op. cit.*, p. 219. Datarea corectă la G. Entz, *op. cit.*, p. 259.

[19] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, vol. II, Kronstadt, 1889, p. 168—169.

[20] Jolán Balogh, *Kolozsvári kőfaragó műhelyek XVI. század*, Budapest, 1975, p. 270.

[21] *Ibidem*, p. 123, 317.

[22] S. Goldenberg, în *StudiiRevIst*, XVI, nr. 3, 1963, p. 604; Jolán Balogh, *op. cit.*, p. 288.

[23] Jolán Balogh, *Varadinum*, vol. II, Budapest, 1982, p. 107—127, cu menţionarea unor tipuri diferite de ferestre cu sau fără sticlă.

[24] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 236.

[25] *Ibidem*, p. 384.

[26] G. Barbu, A. Huttmann, *Începuturile farmaciei orăşeneşti a Braşovului*, în vol. *Din istoria medicinii româneşti şi universale*, Bucureşti, 1962, p. 79.

devreme. O menţionare de ochiuri de geam s-a făcut în urma unei curăţiri efectuate la clădirea corpului principal al Primăriei vechi a oraşului Sibiu[27]. Dar ochiuri de geam apar şi la casa de lemn a unui târgoveţ înstărit din Cristuru Secuiesc (jud. Harghita), casă datată aproximativ între anii 1534—1614[28].

De la sfârşitul secolului al XV-lea, Transilvania exporta sticle de geam către Ţara Românească. Cea mai veche ştire vine dintr-o scrisoare a domnitorului Radu cel Mare (1495—1508). Prin ea se cereau imperativ trimiterea unui meşter şi a unor geamuri pentru o ctitorie domnească[29]. În 1557, aceleaşi produse erau solicitate, tot Braşovului, de către Pătraşcu cel Bun[30].

Documentele ne lasă să observăm că meşteşugul de sticlar-geamgiu se îmbina adesea cu cel de pictor de vitralii. Aşa se întâmplă cu sticlarii de la sfârşitul secolului al XV-lea, cel puţin, sticlarii proveniţi din Cluj şi Sibiu. Dintr-un statut de breaslă sibian, elaborat în anul 1520, aflăm că „după datină" a produce dovada meşteşugului pictorului de vitralii însemna şi întocmirea unui geam cu ochiuri rotunde, mare de un cot[31]. Socotelile Braşovului ne mai indică folosirea de către geamgiu a unor cuie[32] şi rame[33], în timp ce geamul propriu-zis se putea compune şi din „ochiuri mari"[34].

Aspectul propriu al acestor ferestre se distinge foarte bine în iconografia epocii. Pe altarul zburător al bisericii din Dupuş (jud. Sibiu), datat în anul 1522, sunt două scene care ne interesează în mod deosebit. Prima este aceea a flagelării lui Iisus. Ferestre din planul secund prezintă ochiuri de sticlă rotunde, completate cu triunghiuri cu laturi concave. În scena încoronării cu spini, din acelaşi ciclu al Patimilor, fereastra din spatele lui Iisus are ochiuri romboidale[35]. Asemenea reprezentări nu sunt singulare[36].

Piesele de geam cele mai obişnuite au fost acelea cu formă rotundă. Tehnologia lor de fabricaţie era mult mai simplă decât a geamurilor cu forme unghiulare[37]. Documentele, mai ales cele din secolul al XVII-lea, le dau uneori şi numele de „farfurii de sticlă" (*üvegtányér, Glaszteilchen*)[38], ceea ce a condus, la unii autori, la confuzia cu o piesă

---

[27] H. Fabini, *Sibiul gotic*, Bucureşti, 1982, p. 111.

[28] E. Benkő, *A középkori Keresztur-szék régészeti topográfiája*, Budapest, 1992, p. 63, fig. 76/3—5.

[29] Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul. 1346—1603*, Bucureşti, 1934, p. 198, nr. 207.

[30] *Hurmuzaki*, XI, p. 796.

[31] H. Hoffmann, *op. cit.*, p. 297.

[32] 1529 — *Quellen zur Geschichte...*, vol. II, Kronstadt, 1889, p. 168.

[33] 1536 — *Ibidem*, p. 490.

[34] 1550 — *Ibidem*, p. 15; 1551/60 — *Ibidem*, vol. III, Kronstadt, 1896, p. 328.

[35] Gisela şi O. Richter, *Siebenbürgische Flügelaltäre*, Thaur bei Innsbruck, 1992, p. 112, fig. 46 şi 47.

[36] Vezi Mediaş (jud. Sibiu) (sf. sec. XV) Gisela şi O. Richter, *op. cit.*, p. 99, fig. 38.

[37] H. Hoffmann, în *Aluta*, I, 1970, p. 296.

[38] L. magh. 1638 — S. Takáts, în *Századok*, Budapest, XLI, 1907, p. 635; l. germ. 1520 — G. Seivert, *op. cit.*, p. 13.

de veselă[39]. Alteori sunt mai precis definite ca *orbiculi fenestrales*, *circuli fenestrales*[40], *orbes vitreas*[41]. Adesea suntem informaţi asupra unor cantităţi apreciabile de ochiuri de sticlă: în 1550, unui sticlar din Rîşnov i s-au plătit 2 000 de bucăţi[42], la 1553, în casa lui Petru Diacul din Baia Mare se găseau depozitate 4 700 de bucăţi[43]. La începutul secolului al XVII-lea, într-un singur transport erau vămuite la Cluj 5 500 farfurii[44]. Pentru o singură reparaţie la casa farmacistului oraşului Braşov (1635) a fost nevoie de 390 de ochiuri[45]. Cu ajutorul unor însemnări braşovene se poate estima preţul unor astfel de ochiuri. În 1550 i se plătiseră lui Dumitru Glaser din Râşnov 8 florini pentru 2 000 de bucăţi[46]. Mai ştim de asemenea că între 1569—1570, trei ferestre (reparate?) la casa provizorului domenial din Satu Mare costaseră 4,70 florini[47].

Despre ochiurile de geam romboidale ştim foarte puţine lucruri. În unele picturi, pe unul dintre colţurile ascuţite este figurată o pată în forma unui sector de cerc. Rosturile ei nu le cunoaştem. Geamurile hexagonale, nesemnalate încă în Transilvania, par să fi apărut doar în secolele XVI—XVII[48].

În iconografia secolului angevin apar reprezentate *piese* de sticlă folosite *pentru iluminat*. Au fost candele cu ulei, atârnate de suporturi din alte materiale[49]. Nu este posibil ca astfel de lămpi să nu fi fost utilizate şi în Transilvania, în mediile mănăstireşti, episcopii, oraşe ori curţi nobiliare[50]. Singura dovadă documentară referitoare la un corp de iluminat confecţionat din sticlă este legată de palatul episcopal din Alba Iulia şi datează din anul 1521. El a fost definit drept „lămpaş de sticlă" (*laterna vittrea*)[51] ori „candelabru"[52].

Următorul mare capitol al folosirii sticlăriei medievale conţine *uneltele* şi *ustensilele*. Au fost manipulate de către alchimişti, specialişti minieri, farmacişti, medici şi bărbieri-felceri. Este unanim cunoscut faptul că o serie de reacţii chimice nu pot avea loc în vase metalice ori

---

[39] Vezi spre exemplu Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 219; Fr. Pap, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 366. Corect la Magdalena Bunta, în *ActaMN* XVII, 1980, p. 230.

[40] Takáts S., *op. cit.*, p. 338.

[41] 1557 — *Hurmuzaki*, XI, p. 796.

[42] *Quellen zur Geschichte* . . ., vol. I, p. 589—590.

[43] D. Prodan, *op. cit.*, p. 236.

[44] Fr. Pap, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 366. În 1640 au plecat de la Cluj către Oradea 16 000 de farfurii (Jolán Balogh, *op. cit.*, p. 328). La sfârşit de secol numărul creşte considerabil. Vezi ex. Bisericii Negre de la Braşov pentru care se foloseau în 1694, 10 000 „farfurii de sticlă" (Magdalena Bunta, *op. cit.*, p. 230).

[45] G. Barbu, A. Huttmann, *op. cit.*, p. 79.

[46] *Quellen zur Geschichte* . . ., vol. I, p. 589—590.

[47] D. Prodan, *op. cit.*, p. 384.

[48] Vezi L. Molnár, în *Zalai Múzeum*, Zala, 4, 1992, p. 183.

[49] Vezi Katalin H. Gyürki, în *CAH*, 1982, p. 158—161, fig. 7.

[50] Semnalăm totuşi o astfel de candelă ieşită la biserica din Sălişte (jud. Sibiu). Biserica funcţiona din sec. XVI, dar candela este considerată produs de manufactură. Vezi P. Beşliu, în *RMMI*, XX, nr. 2, 1989, p. 17—18, pl. VI/n. Altă candelă nedatată la Răchitova (jud. Hunedoara). Vezi A. A. Rusu, în *AIIA*, XXIX, 1989, p. 88. Pentru candele de sticlă din sec. XIV, descoperite la Cozia şi Curtea de Argeş, în Ţara Românească, vezi N. Constantinescu, *Curtea de Argeş. (1200—1400)*, Bucureşti, 1983, p. 135—137.

[51] D. Prodan, *op. cit.*, p. 54.

[52] S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 303.

de ceramică, tot așa cum o serie de alte operații fizice (amestecuri, filtrări, schimbări de temperatură etc.) au nevoie de instrumente speciale. În multe astfel de cazuri, sticla este indispensabilă. Cele mai probabile și mai simple ustensile sunt mojarele, recipientele de diferite forme (flacoanele), cu bune posibilități de închidere ermetică, și baghetele.

Mineritul în sine a fost un meșteșug care a cunoscut o evoluție continuă în cursul mileniului doi. Secătuirea surselor de metale native a stimulat progresul tehnologic pentru exploatarea și separarea compușilor complecși. Adesea el a fost promovat de meșteri străini, aduși odată cu instrumentele și cunoștințele lor tehnice. Pentru separarea aurului se folosea, spre exemplu, sticla numită *Schaidglas*[53]. Alchimia, dezvoltată independent ori strâns legată de meșteșugurile textile, ale pielăriei, hârtiei, leacurilor, cosmeticalelor etc., a avut și ea tradiția ei transilvană. Primul alchimist atestat documentar, pe care noi îl cunoaștem, a fost, se pare, Ioan Cementes din Cluj (1588)[54]. Numele lui a avut șansa istorică de a fi scos din anonimat, căci o descoperire arheologică de excepție confirmă practicarea alchimiei în incinta mănăstirii dominicane de la Vințu de Jos (jud. Alba), în cursul secolelor XIV—XV[55].

Medicii apar menționați cel mai devreme încă în cursul secolului al XIV-lea[56]. Spitale funcționau la Sibiu, Bistrița, Cluj, de la sfârșitul secolului al XIII-lea[57]. Cu toate că despre farmaciști *(appotecari, aromatari)* nu cunoaștem decât consemnări documentare din secolul al XV-lea, rostul lor a fost presupus în preajma mănăstirilor catolice, poate chiar de la sfârșitul secolului al XIII-lea. După prima atestare a unei farmacii orășenești, cea a Sibiului (1494), au urmat acelea ale orașelor Bistrița (1516), Brașov (1520), Cluj (ante 1572)[58] și probabil încă și altele.

Primele obiecte de sticlă cu destinație medicală, pe care le cunoaștem în Transilvania, sunt reprezentate în pictura secolului al XV-lea. Sunt atribute ale sfinților vindecători. Dacă Sf. Pantaleon de la Densuș (jud. Hunedoara) (mijlocul secolului al XV-lea), pare doar a ține în mână un vas de sticlă, în schimb Sf. Cosma de pe altarul zburător al bisericii din Băgaciu (jud. Mureș) (în preajma anului 1518), ține sigur în mâini un vas transparent, cu gura ușor evazată[59]. În inventarul farmaciei brașovene, redactat în anul 1580, se întâlnește mențiunea unor aparate de distilat, fără să se specifice explicit că ar fi vorba despre vase confecționate din sticlă[60]. Oricum, prezența unor alambicuri nu ar fi deloc surprinzătoare, deoarece această prezență este atestată și arheologic pe teritoriul actual al Ungariei[61]. Foarte concludent este un inventar al

[53] S. Takáts, *op. cit.*, p. 531.

[54] S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958, p. 93, 97, 99, 317.

[55] Aplică cu reprezentarea simbolului alchimiei, prezentă odinioară pe o lădiță. Descoperire inedită din anul 1994.

[56] Ex.: Petru, medicul din Lipova (jud. Arad), în 1367. *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania.* Vol. XIII, București, 1994, p. 417—418.

[57] S. Izsák, *Date preliminare cu privire la istoricul spitalelor medievale din Cluj*, în vol. *Din istoria medicinii românești și universale*, București, 1962, p. 66—68.

[58] V. Bologa, Elisabeta Elekes, în *Farmacia*, București, VIII, nr. 9, 1960, p. 654—657.

[59] Gisela și O. Richter, *op. cit.*, p. 191, fig. XLVI.

[60] *Transsilvania*, III, nr. 1, 1863, p. 29; *AVSL*, XX, 1885, p. 11.

[61] Katalin H. Gyürki, în *ActaArchHung*, 34, 1982, p. 204—209.

defunctului Egidiu Bărbierul din Cluj, act redactat în anul 1589. Acolo întâlnim un urinal (de sticlă?), 13 ventuze de sticlă, o sondă din același material și o întreagă garnitură de butelii, cu destinație diferită[62]. Cele din urmă vase apar și în farmacia Brașovului, în 1580[63]. Forma lor trebuie să fi fost variată pentru a păstra esențe, uleiuri, parfumuri. Unele flacoane aveau deja forme foarte asemănătoare cu aceea a lacrimarelor romane[64]. În sfârșit, socotelile orașului Cluj consemnează că într-un singur drum de comerț făcut de negustorul Andrei Garay în Polonia, el a adus 16 perechi de ochelari (1599)[65]. Articolul de import respectiv avea și el o tradiție mult mai veche, fiind atestat, în alte zone geografice, inclusiv în iconografia medievală.

Toate aceste piese de sticlărie au așteptat până către sfârșitul secolului al XVI-lea pentru a fi înregistrate de documentele scrise, devenite mai atente la detalii. Altele au circulat sub titluri generale ori în cel mai bun caz sub genericul de „instrumente de sticlă" (*üveg szerszám*)[66].

Oglinzile se întâlnesc destul de frecvent în documentele secolului al XVI-lea. În 1558, de la Brașov se exporta în Țara Românească o *specula, vulgo Fewr Spygel*[67]. În a doua jumătate a secolului, oglinda făcea parte obișnuită nu numai din inventarul curților nobiliare, dar și al caselor orășenești[68]. Este adevărat, nu toate erau de sticlă. Cele care erau confecționate din acest material veniseră foarte adesea de la Veneția. În 1585 dieta Transilvaniei se arăta îngrijorată de scurgerea metalului prețios, dat în schimbul unor produse de lux. Drept urmare, erau oprite de la import și oglinzile venețiene[69]. Aceasta nu a dus însă nici pe departe la oprirea comerțului practicat în bună parte prin intermediul Poloniei[70].

În cadrul categoriei produselor de lux importate sunt taxate mai rar și bijuteriile confecționate din sticlă. Ele se notează uneori sub numele de „imitații de aur"[71], „bile"[72] și, desigur, mărgele. Natural, nimic nu exclude folosirea sticlei și de către bijutierii transilvăneni[73].

Cea mai comună categorie de sticlărie medievală a constituit-o *vesela*. Și aici, ca de altfel și în cazul ceramicii, terminologia vaselor

---

[62] S. Goldenberg, *Contribuții la istoria medicinii din Transilvania în secolul al XVI-lea. Inventarul unui bărbier-chirurg din 1589*, în vol. *Din istoria medicinii românești și universale*, București, 1962, p. 99—100.

[63] *Transsilvania*, Sibiu, III, nr. 1, 1863, p. 29; *AVSL*, XX, 1885, p. 12.

[64] De felul celor descoperite, de pildă, în mormintele din biserica Drujești (Curtea de Argeș) (vezi S. Cristocea, în *RMI*, LIX, nr. 1, 1990, p. 32, fig. 7, 33, fig. 10), databile de la mijlocul secolului al XVI-lea. Numeroase piese identice la Buda, vezi Katalin H. Gyürki, *Az üveg ...*, p. 45—47, tab. XVI—XVII.

[65] Fr. Pap, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 390. Descoperiri arheologice de ochelari la Buda doar din sec. XVII. Vezi Katalin H. Gyürki, *Az üveg ...*, p. 89.

[66] 1635, Cluj; *ibidem*.

[67] *Hurmuzaki*, XI, p. 799.

[68] Zs. Jakó, *Az otthon és művészete a XVI—XVIII. századi Kolozsváron (szempontok reneszánszkori művelődésünk kutatásához)*, în vol. *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, București, 1957, p. 389.

[69] S. Goldenberg, în *StudiiRevIst*, XVI, nr. 3, 1963, p. 598.

[70] M. Dan, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 211; idem, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 211.

[71] Idem, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 211.

[72] Fr. Pap, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 366.

[73] Pentru unele exemple de bijuterii din sau cu sticlă, aparținătoare mai ales secolului al XVI-lea, vezi P. Bona, *Biserica medievală din Caransebeș*, Caransebeș, 1993, p. 73, 76, 78, 80—82, 88.

din limba română este nesigură şi insuficient de fină. Grupată în cele mai obişnuite tipuri posibile, ar trebui să operăm cu butelii, pahare şi tăvi.

Cea mai veche butelie pe care amintirea istorică ne-a conservat-o iconografic în Transilvania, provine de la o scenă a Cinei cea de taină pictată pe peretele bisericii din Ghelinţa (jud. Covasna). Datarea picturii oscilează în limitele destul de generoase ale secolului al XIV-lea[74]. Pe masa apostolilor, în prim plan, la mijloc, este figurată o butelie cu corpul cilindric din care iese un gât tronconic terminat cu o buză răsfrântă. Spre stânga este pictată o toartă profilată în forma unei elegante litere S. Culoarea şi mai ales forma torţii nu sunt specifice unui vas ceramic ori de metal. Trebuie să mai notăm că forma torţii se întâlneşte în sticla „arheologică" abia de la sfârşitul secolului al XV-lea[75]. Din secolul al XV-lea par să provină câteva fragmente de sticlărie descoperite în Groapa urşilor din castelul Hunedoara[76]. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, menţionările de butelii şi flacoane se înmulţesc în documentele scrise: 1558 — patru sticle cu parfumuri şi medicamente (?) călătoreau de la Braşov către Ţara Românească[77]; 1561 — alte şase, cu apă de trandafir, ajung de la Bistriţa la curtea lui Alexandru Lăpuşneanu[78]; 1578 — o comandă pentru sticle necesare curţii princiare de la Alba Iulia sosea la Braşov[79]; 1580 — farmacia braşoveană avea 44 de sticle pentru ţinut apă[80]; 1589 — bărbierul clujean Egidiu adunase 24 de bucăţi, din care zece erau „vechi" iar două „sticluţe"[81]. În comerţul clujean sunt de asemenea prezente[82]. Un gât de sticlă, databil către începutul secolului al XVI-lea, este descoperit la Cristuru Secuiesc. Şi mai interesant este faptul că în casele iobagilor din Cecheşti (jud. Harghita), datate în secolele XVI—XVII, au fost şi acolo descoperite[83].

O situaţie mai deosebită o are paharul de sticlă (*poculus, picarium, bicchiero, pohar, glass*). Cele mai vechi pahare transilvane sunt reprezentate în jurul anului 1450, pe două imagini artistice diferite. Scenele cadru sunt tot Cine de taină. La Prejmer (jud. Braşov), într-o astfel de reprezentare, pe masă apar două pahare de sticlă, tronconice, decorate cu pete albe[84], care sugerează foarte bine „stropii" decorativi ai paharelor reale. La Soroştin (jud. Sibiu) (1520) materialul de fabricaţie a altui recipient de băut este deconspirat de transparenţa care permite vederea

---

[74] În jurul lui 1300 — *Magyarországi művészet 1300—1470 körül*, vol. I, Budapest, 1987, p. 823; 1330 — V. Drăguţ, în *BMI*, XLII, nr. 4, 1973, p. 54; sfârşitul sec. XIV—XV. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, Bucureşti, 1957, p. 424.

[75] Vezi Katalin H. Gyürki, *Üvegek* ..., p. 89.

[76] F. Schulcz, în *ArchÉrt*, II, 1870, p. 65.

[77] *Hurmuzaki*, XI, p. 799.

[78] *Idem*, XV/1, p. 565—567. În materialul publicat de K. Romstorfer (*Cetatea Sucevei*, Bucureşti, 1913, p. 82—83, pl. VIII), apar numeroase sticle-flacoane databile în sec. XVI—XVII, de proveniență locală ori de import italian.

[79] S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 604.

[80] *Transsilvania*, Sibiu, III, nr. 1, 1863, p. 29.

[81] S. Goldenberg, *Contribuţii la istoria medicinii* ..., p. 100.

[82] Fr. Pap, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 366.

[83] Casa nr. 2 — o bucată; casa nr. 5 — trei. V. E. Benkő, *op. cit.*, p. 60, 63, fig. 76/1, 3—5.

[84] Gisela şi O. Richter, *op. cit.*, p. 44, fig. 3.

lichidului conținut. La Soroștin decorul paharului este neclar[85]. Destul de repede apare și forma evoluată a paharului, respectiv pocalul. Cel din Alba Iulia, menționat în anul 1503, avusese o frumusețe și o formă deosebită care îi conferiseră și un nume propriu *(pocarium cristallum, quod vocatur Dethekeblew)*[86]. În secolul al XVI-lea piesele erau destul de numeroase, nu însă și ieftine. La 1511, un pahar *(Glass)* dat de un brașovean în contul unei datorii, valora importanta sumă de opt mărci și 11 lotoni[87]. Mai aflăm că unele pahare erau combinate cu părți de argint *(ezwst wuegh pohar lab)*[88], în timp ce argintăria însăși adopta forma unor pahare de sticlă[89]. Numeroase pahare proveneau din importuri italice[90].

În funcție de starea materială a deținătorilor, numărul paharelor era variabil. Într-un nivel arheologic datat aproximativ în secolul al XV-lea sunt semnalate „pahare venețiene" la rezidența nobiliară de la Hunedoara[91]. Egidiu bărbierul avusese trei[92]. În casele de orășeni apar cu frecvență redusă[93]. Mai sunt semnalate în casa unui târgoveț din Cristuru Secuiesc[94], ori în inventarul unei case iobagești de la Cecheștî (jud. Harghita)[95].

În curțile și castelele nobiliare, valoarea ridicată a pieselor a cauzat apariția unui mobilier special destinat păstrării și transportului paharelor și, uneori, a sticlelor. Inventarul din 1594 al castelului din Șimleul Silvaniei, aparținător familiei Báthoreștilor, consemnează un toc pentru pahare, trei stative pentru pahare *(pohar szék)*, o ladă de călătorie cu stativ de pahare și, în sfârșit, un „pat" pentru sticle[96]. Mobilierul respectiv va fi utilizat în continuare, în secolul al XVII-lea. Datorită acestui fapt, îi cunoaștem și aspectul[97].

Tăvile (scutella) sunt și ele atestate de documente. Una excepțională, o adevărată operă de artă, se găsea la Alba Iulia, în posesia episcopiei, în anul 1511. Era descrisă în felul următor: *scutella cristallina cum capite Joannis baptiste lapidibus pretiosis in circuitu adornata*[98]. În 1558, brașovenii trimiteau tăvi în Țara Românească[99]. În anul 1580, farmacia

---

[85] *Ibidem*, p. 203, fig. 114.

[86] Jolán Balogh, *Az erdélyi renaissance*, vol. I, Kolozsvár, 1943, p. 154, 340.

[87] *Quellen zur Geschichte* ..., vol. I, p. 93.

[88] 1627 — Zs. Jakó, *Az otthon* ..., p. 385.

[89] 1554 — Idem, *A kolozsmonostori konvent* ..., vol. I, p. 792.

[90] 1600 — un pahar cerut de Mihai Viteazul (*Hurmuzaki*, VIII, p. 203); în comerțul clujean în 1617 (Fr. Pap, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 241), 1632 (idem, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 243), 1635 (idem, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 390).

[91] F. Schulcz, *loc. cit.*

[92] S. Goldenberg, *Contribuții la istoria medicinii* ..., p. 99.

[93] Așa cum se întâmplă în Baia moldoveană încă în secolul al XV-lea. Vezi Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, vol. II, Iași, 1984, p. 243.

[94] E. Benkő, *op. cit.*, p. 59—60.

[95] *Ibidem*, p. 162.

[96] D. Prodan, *op. cit.*, p. 608.

[97] Margit B. Nagy, *Reneszánsz és barokk Erdélyben*, București, 1970, p. 120—122; idem, *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. XVII—XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárok*, București, 1973, p. 51—52, desen la p. 42.

[98] Jolán Balogh, *op. cit.*, p. 340—341.

[99] *Hurmuzaki*, XI, p. 799, dar există totuși posibilitatea ca ele să nu fi fost de sticlă.

brașoveană deținea șapte „căni" venețiene *(venedische Kruch)*[100]. Altădată se folosește o terminologie neutră de vas-vase de sticlă[101], care practic poate să ascundă o multitudine de forme. O formă neprecizată a avut și vasul conservat odinioară în Muzeul din Alba Iulia, pe care se afla pictat portretul regelui Sigismund I sau al II-lea al Poloniei. Datarea vasului în jurul anului 1540[102] mi se pare corectă, căci el nu putea fi legat de altcineva decât de fiica ori sora lui Sigismund, respectiv de Isabella, devenită soția lui Ioan Zapolya, fostul voievod al Transilvaniei și rege ales al Ungariei (1526—1540).

Despre meșterii sticlari *(vitripari, Glasser, üveges)* din Transilvania, posedăm informații destul de bogate. Cei dintâi cuprinși în litera actelor latine au fost aceia din Cluj. În registrul locuitorilor unguri ai orașului, scris la 1453, se consemnează dintr-o dată cinci meșteri deosebiți: Ștefan, Gheorghe, Laurențiu, Petru și Paul[103]. La sfârșitul secolului mai apar, pe rând, alți patru: Gheorghe Iweges (1488)[104], Luca (1492) care avea și meseria de zugrav de vitralii[105], germanul Gothard (1481, 1496)[106] și ultimul, Iacob Iweges (1495)[107]. În secolul următor sunt cunoscuți documentar Anton Iweges (1530)[108] și Francisc Iweges (1531)[109]. Cel dintâi își va transmite meseria și o bună parte a averii, fiului său vitreg, Gheorghe Euveges. Pe acest Gheorghe îl știm implicat în mai multe procese de proprietate, între anii 1544 și 1561[110].

La Sibiu, primul sticlar pare a fi un oarecare Benedict (1485)[111]. Poate contemporani cu el au fost Nicolae, menționat și ca pictor până la 1501[112] și Conradin[113]. Numărul sticlarilor sibieni a impus luarea lor în considerare cu prilejul constituirii breslei pictorilor, tâmplarilor și sticlarilor din anul 1520[114].

La Brașov, cel mai vechi meșter consemnat a fost un Ioan, pe care socotelile orașului îl trec mereu impozat între anii 1480—1497[115]. Probabil tot el a fost subiectul solicitărilor lui Radu cel Mare, pentru ferestrele unei ctitorii voievodale[116]. În 1523 sticlarii brașoveni formau și ei

---

[100] *Transsilvania*, Sibiu, III, nr. 1, 1863, p. 29.

[101] 1580 — S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI* ..., p. 164; sf. sec. XVI — M. Dan, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 211.

[102] L. Sághelyi, *A magyar üvegesipar története*, Budapest, 1938, p. 128, fig. 49.

[103] *Történelmi tár*, Budapest, 1882, p. 525—526, 539, 729, 731—732, 743.

[104] E. Jakab, *Kolozsvár története*, vol. I. *Oklevéltár*, Buda, 1870, p. 253.

[105] Zs. Jakó, *A kolozsmonostori konvent* ..., vol. II, p. 100, nr. 2822.

[106] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VII, București, 1991, p. 293, nr. 4443; *Történelmi tár*, Budapest, 1883, p. 581.

[107] L. Sághelyi, *op. cit.*, p. 104, fără trimitere la surse.

[108] Zs. Jakó, *A kolozsmonostori konvent* ..., p. 523—524, nr. 4 328—4 329.

[109] *Ibidem*, p. 533, nr. 4 362.

[110] 1544 — *ibidem*, p. 654, nr. 4 828, p. 788, nr. 5 318; 1561 — S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 348.

[111] *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächschichen Archiven. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt* (în continuare *Rechnungen* ...), vol. I, Hermannstadt, 1880, p. 117.

[112] G. Seivert, *op. cit.*, p. 13; *Rechnungen* ..., p. 342, 587.

[113] G. Seivert, *op. cit.*, p. 13.

[114] *Ibidem*. Textul statutului la L. Sághelyi, *op. cit.*, p. 454—456.

[115] *Quellen zur Geschichte* ..., vol. III, p. 687, 714, 727.

[116] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 198, nr. 207.

o breaslă comună cu pictorii, tâmplarii şi sculptorii[117]. În 1599/1560 avem ştire despre un sticlar Peter (Pytter)[118], iar în 1591 despre un Grigore[119].

Râşnovul are deja un sticlar anonim în anul 1526[120]. Urmează apoi menţionarea sticlarului Gal (1536)[121] şi a lui Martin (1536—1545), care a deţinut o vreme şi demnitatea de jude sătesc.[122] La mijlocul secolului mai apăreau Dumitru[123] şi Petru[124].

În 1515, Oradea avea două generaţii de sticlari în persoana lui Ştefan şi a nepotului său Anton[125]. Sticlari se mai cunosc la Bistriţa (Andrei, 1580)[126] şi la Mediaş (1590)[127].

Este posibil ca „explozia" de atestări care corespunde sfârşitului de secol XV şi începutul de secol XVI să fie conexată cu înflorirea şantierelor gotice şi necesitatea acestora de a avea la îndemână specialişti pentru confecţionarea ferestrelor. Din acest motiv bănuim că cei mai mulţi fuseseră sticlarii-geamgii. Meseria a continuat şi după slăbirea avântului arhitectonic, dar probabil că proporţia specializării s-a modificat în favoarea celor care trecuseră la fabricarea recipientelor de sticlă.

Meşterii locali consemnaţi în documente au fost în marea lor majoritate germani şi unguri. De la sfârşitul secolului al XVI-lea meşteşugul a fost sigur practicat şi de către români. Preluarea termenului german (Glass — glajă) pledează pentru difuzarea sticlei primordial prin intermediul saşilor, în mediile româneşti. Fie că au fost transilvăneni ori munteni, acei meşteri români au deschis seria atestărilor de sticlari din Ţara Românească şi Moldova[128].

Prezenţa sticlarilor conduce inevitabil la chestiunea existenţei unor sticlării pe teritoriul Transilvaniei. Ştiri directe posedăm doar pentru Râşnov. La 3 august 1573, Ştefan Báthori data o scrisoare prin care anunţa că îl trimitea pe Alessandro Morosini *(Moresinus Italus),* la sticlăria din Râşnov pentru a-i învăţa pe sticlarii de acolo să fabrice sticlă *(ad vitreanos, pro confectione quorundam vitrorum)* după model italian. În 1575 un alt italian ducea mercur la Râşnov pentru sticlărie[129]. Dar Râşnovul se găsea în administraţia oraşului Braşov şi devine firească concluzia că sticlăria de acolo îi aproviziona pe sticlarii din ambele localităţi încă de la sfârşitul secolului al XV-lea. Comenzile pentru curtea princiară de la Alba Iulia erau îndreptate către Braşov[130], cu toate că suntem în posesia dovezii că şi meşterii râşnoveni, ca de pildă Martin, făceau comerţ cu produsele lor[131].

---

[117] Statutul breslei la L. Sághelyi, *op. cit.,* p. 457.
[118] *Quellen zur Geschichte* ..., vol. III, p. 328.
[119] *Ibidem,* vol. IV, p. 157.
[120] *Ibidem,* vol. II, p. 21.
[121] *Ibidem,* vol. III, p. 20.
[122] 1536 — *ibidem,* p. 20; 1541 — *ibidem,* p. 135; 1545 — *ibidem,* p. 296.
[123] *Ibidem,* vol. III, p. 589—590.
[124] *Ibidem,* p. 535.
[125] Şt. Pascu, *op. cit.,* p. 220.
[126] S. Goldenberg, *op. cit.,* p. 164.
[127] Şt. Pascu, *op. cit.,* p. 220.
[128] Vezi Şt. Olteanu, C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu,* Bucureşti, 1969, p. 203.
[129] S. Goldenberg, în *StudiiRevIst,* XVI, nr. 3, 1963, p. 598, 604.
[130] 1578 — *Ibidem,* p. 604.
[131] 1545 — R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XVI),* Bucureşti, 1965, p. 248.

Nimic nu ar putea împiedica presupunerea existenței unor topitorii în preajma Clujului și a Sibiului. Frecvența meșterilor din aceste mari centre economice a fost prea mare pentru a limita rosturile lor la simpli mânuitori ai sticlei, nu și producători ai ei.

Practicarea sticlăritului ar trebui corelată cu progresele înregistrate în tehnologiile emailului și smalțului. Cele două meșteșuguri din urmă se practicau în Transilvania, cu rezultate remarcabile, încă din secolul al XIV-lea. Tehnologia fabricației era cuprinsă într-o literatură care, teoretic, ar fi putut circula și la noi. Au fost utile lucrările lui Isidor de Sevilla, *Origines*, inspirate după rețetele lui Pliniu, apoi ale preotului Theophilus, *Diversorum artium schedula*, Heraclius, *De coloribus et artibus romanorum* și anonima *Mappae clavicula*[132].

Progresele tehnologice locale nu au fost nici o clipă desprinse de contextul european. Ele au circulat în felul în care au făcut-o și alte tehnici, meșteșuguri ori cunoștințe. O însemnare din anul 1468, făcută la Veneția, afirmă că Giovanni da Curzola a declarat în fața cancelariei că a văzut „*in Valaco districtu Ongarie et Alemanie*" muncitori *(operari)* plecați din Murano, care erau în măsură să producă sticla obișnuită *(vetreria comune)*, dar și cristal *(de arte cristalini)*[133]. Alți italieni erau trimiși la Râșnov în ultimul sfert al secolului al XVI-lea[134].

Importurile de sticlă au fost o permanență a secolelor de care ne ocupăm. Mai însemnată pare să fie componenta venețiană a acestora, datorită oficinelor specializate și foarte performante de pe insula Murano și vecinătățile ei apropiate. Privilegiile negustorilor venețieni în Ungaria medievală au început din anul 1316[135]. Au fost reînoite și în uz neîntrerupt până în anul 1417, când datorită stării de război existente între Sigismund de Luxemburg, monarhul Ungariei, și Serenissima, s-au întrerupt drastic. Interdicțiile de comerț au rămas în vigoare până în anul 1433, contribuind substanțial la creșterea importurilor din alte țări, în special germane, dar și la avântul sticlăriei locale[136]. La sfârșitul domniei lui Sigismund de Luxemburg comerțul italian a fost reluat cu vigoare și a rămas la cote ridicate până la finele secolului al XV-lea[137]. În secolul al XVI-lea, pe lângă criza manifestă a importurilor, a survenit și întreruperea căilor clasice de comerț datorită căderii Ungariei de sud și centrale sub turci. Ceea ce a pătruns apoi în Transilvania dinspre Veneția a venit intermediat prin Slovacia și Polonia[138].

Sticlărie a mai provenit apoi de pe teritoriul Ungariei de astăzi (mai ales în părțile de vest ale României), țările germane, Raguza, Slovacia și Polonia[139]. Datorită informațiilor documentare și arheologice deficitare,

---

[132] W. Ganzenmüller, *Beiträge zur Geschichte der Technologie und der Alchemie*, Weinheim, 1956, p. 129.

[133] L. Zecchin, *Prodotti vetrari nei documenti veneziani*, în *Rivista della stazione sperimentale del vetro*, 1, 1980, p. 21. Datorăm această informație amabilității doamnei Katalin H. Gyürki, căreia îi suntem datori cu mulțumiri.

[134] S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 598, 604.

[135] Katalin H. Gyürki, *Üvegek* ..., p. 16.

[136] Idem, în *CAH*, 1989, p. 215.

[137] Idem, *Üvegek* ..., p. 23.

[138] M. Dan, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 211.

[139] Katalin H. Gyürki, *Üvegek* ..., p. 14—17; M. Dan în *ActaMN*, XII, 1975, p. 211; idem, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 210—211; Fr. Pap, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 241; idem, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 366.

cunoaştem doar faptul că de la mijlocul secolului al XVI-lea, Clujul deţinea un rol de placă turnantă în comerţul cu produse de sticlărie de import. El aproviziona, printre altele, şi părţile de vest ale principatului (Sălaj, Bihor, Satu Mare)[140]. Negoţul din Transilvania avusese rosturi capitale în răspândirea articolelor de sticlărie peste Carpaţi, în Ţara Românească şi Moldova[141].

Informaţia documentară scrisă oferă dovezi doar pentru două calităţi de sticlărie. Cele mai vechi informaţii, din păcate toate din secolul al XVI-lea (1503, 1531, 1580 etc.), notează prezenţa cristalului *(cristallum, cristallina)*. Apoi în secolul al XVII-lea se scrie despre „*erdely wueg*"[142]. Termenul a fost interpretat ca referindu-se la o „sticlă ardeleană", când, în fapt era vorba despre aşa-numita „sticlă de pădure" *(Waldglass)*, cu nuanţe verzui, a cărei apariţie se fixează către sfârşitul secolului al XV-lea[143].

II. DOCUMENTE ARHEOLOGICE

1. *Un inel de sticlă de la Alba Iulia.* Cercetarea arheologică întreprinsă în anul 1992 în preajma palatului Apor, situat aproximativ pe mijlocul laturii de nord a castrului roman şi cetăţii medievale Alba Iulia, a condus la mai multe rezultate[144]. Unul dintre sectoarele principalei secţiuni (S I/1) a scos la iveală (—2 m) o locuinţă de suprafaţă, medievală, notată convenţional cu sigla L_{13} (v. fig. 2)[145]. Datarea ei s-a făcut fără impedimente, pe baza unui grup de monede, dintre care două sunt identificate ca fiind emisiuni schifate ale regelui Ungariei Bela al III-lea (1172—1196).

Din inventarul locuinţei L_{13} ne vom opri numai asupra unui fragment de inel de sticlă (fig. 3). A fost confecţionat dintr-o pastă lăptoasă, galben-deschisă. În secţiune, se prezintă semicircular în exterior şi drept în interior (gr.=2,5 mm). Mărimea sa redusă (∅ exterior=17 mm; ∅ interior=12 mm) îl făcea util doar pentru un deget de copil ori de femeie.

Este, deocamdată, o descoperire unică în Transilvania. Astfel de piese sunt însă semnalate în Dobrogea, la Dinogetia şi Noviodunum. Ştim despre ele că nu erau la fel de frecvente cum au fost brăţările ori mărgelele[146]. O piesă de os descoperită la Dinogetia are diametrul interior identic cu cel de la Alba Iulia[147]. Este posibil ca inelele de sticlă să fi servit drept modele pentru cele confecţionate din os. Mai cunoaştem încă o altă analogie, care provine din Püspökladány (Ungaria), la vest de

---

[140] Fr. Pap, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 550; idem, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 243.
[141] Vezi mai sus, *passim*.
[142] Fr. Pap, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 550; Magdalena Bunta, în *ActaMN*, XVIII; 1980, p. 222.
[143] Katalin H. Gyürki, *Üvegek* ..., p. 23.
[144] Despre această cercetare, vezi V. Moga, în *Apulum*, XXVII—XXX, 1990—1993, p. 209—222; A. A. Rusu, în *EphemNap*, IV, 1994, p. 340—345.
[145] Publicarea ei, cu totalitatea inventarului recuperat, revine lui M. Blăjan, membru al colectivului de cercetare din anul 1992.
[146] I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 310, 313. Piesele sunt date ca inedite.
[147] *Dinogetia*, vol. I, Bucureşti, 1967, p. 326.

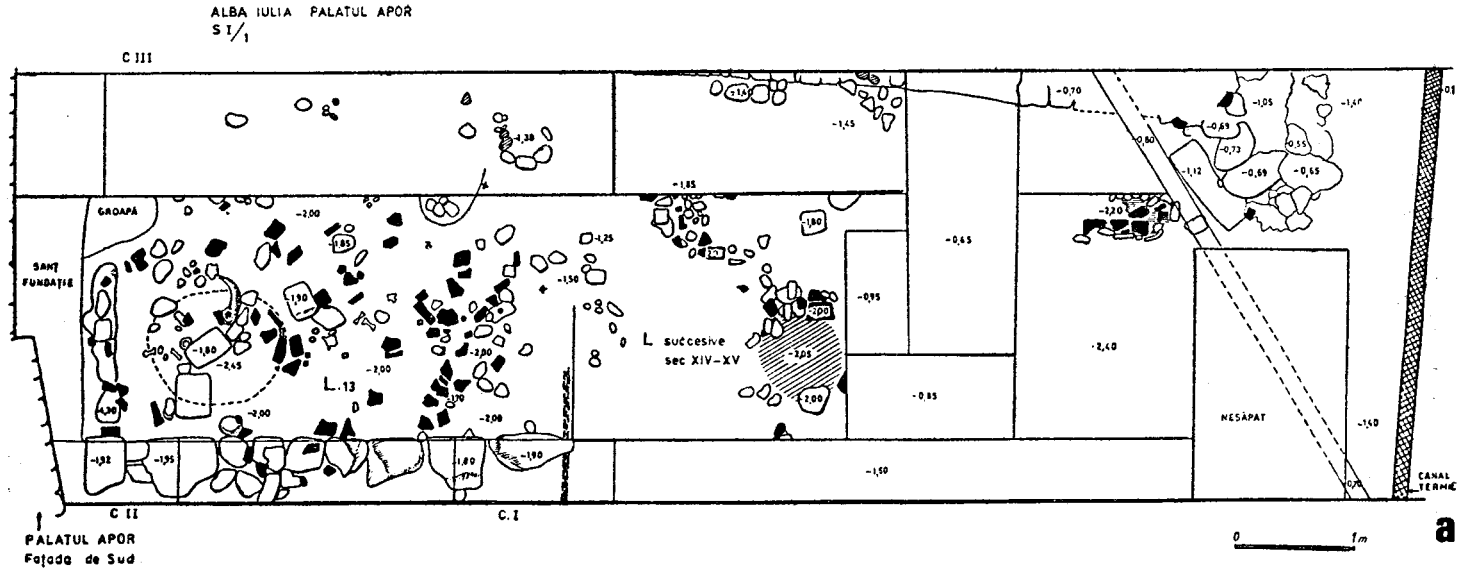

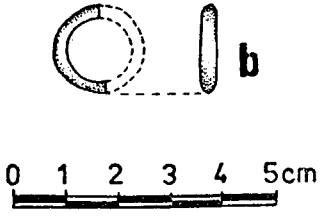

Fig. 2. Alba Iulia. a. Planul secțiunii S I/a cu locuințele medievale din preajma palatului Apor; b. inel de sticlă (sec. XII).

Oradea. Este vorba tot de un inel de sticlă galbenă „grosolan", descoperit într-un cimitir datat în secolul al XI-lea[148]. Ambele piese credem că trebuie socotite importuri bizantine.

2. *Medalionul de sticlă de la Vinţu de Jos (jud. Alba).* Din anul 1991, în perimetrul ruinei castelului zis Martinuzzi din Vinţu de Jos se desfăşoară cercetări arheologice sistematice. Obiectul lor îl constituie substrucţiile vechii mănăstiri dominicane (sec. XIV—XVI) şi a reamenajărilor laice care s-au produs acolo până la demolarea definitivă, petrecută în vremea principelui Gabriel Bethlen.

În cursul campaniei anului 1993, din secţiunea S XV (careul 4, —2,35 m), este culeasă piesa care ne va sta în continuare în atenţie. Contextul stratigrafic este suficient de limpede: se afla *deasupra* unui şir de morminte care erau aliniate de-a lungul zidului perimetal vestic al anexelor de est ale mănăstirii şi *sub* un strat de depunere din care a fost cules un gros de argint bătut în 1531 de către principele Albert de Brandenburg.

Medalionul (fig. 3) are o formă uşor elipsoidală (28×26 mm). Miezul său este format dintr-o pastă vitroasă, groasă de 3 mm, din care se profilează, în relief înalt de 1,5—2 mm, personaje figurate. Sticla este complet opacă, de culoare roşie-vişinie, cu numeroase vinişoare mai deschise la culoare ori negre-albăstrui. Prezintă irizaţii violete. Pe margini, medalionul a fost cioplit prin mici lovituri. Faţa medalionului a suferit o poleire care acoperă complet materialul de confecţie. Partea posterioară şi grosimea medalionului au fost îmbrăcate într-o foiţă de bronz (sub 1 mm gros.). Montura de bronz prezintă în partea superioară o urechiuşă (∅=4 mm) realizată din sârmă de bronz (gr.=1 mm) sudată.

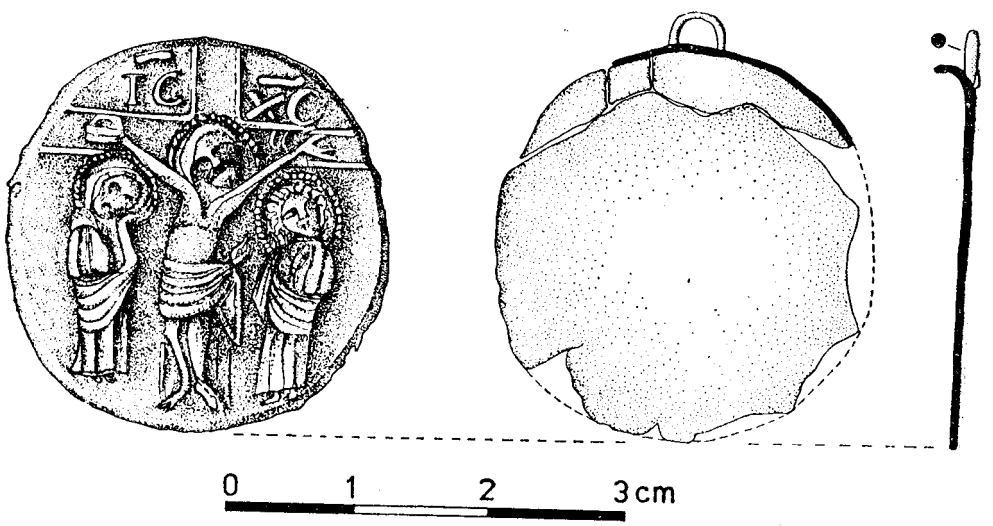

Fig. 3. Medalionul de sticlă de la Vinţu de Jos (jud. Alba).

[148] Ibolya Nepper, în *Régészeti füzetek*, Ser. I. Budapest, nr. 34, 1981, p. 78.

La descoperire învelişul de bronz s-a rupt şi s-a desprins în câteva fragmente.

Pe *recto*-ul medalionului se găseşte reprezentată scena Răstignirii. Execuţia modelului a fost remarcabilă. Partea centrală este dominată de cruce, sugerată prin câte două înguste linii paralele. La încrucişarea braţelor sale este capul Mântuitorului, orientat spre stânga, cu aureolă perlată. Trăsăturile feţei se întrezăresc schematic, dar raportându-ne la mărimea piesei, realizarea lor nu putea fi mai reuşită. În jurul coapselor este figurată o pânză cu falduri simple, uşor curbate şi direcţionate către un nod ce le redistribuie. Corpul este şi el reprezentat cu preocupare pentru redarea cât mai fidelă a anatomiei. Lângă cruce, în stânga, un al doilea personaj nu poate fi decât Sf. Fecioară. Ea are capul aplecat către Iisus şi încadrat tot de o aureolă perlată. Mâna stângă pare să sprijine obrazul, subliniind durerea. Vestimentaţia îi acoperă capul şi se opreşte deasupra gleznelor. Faldurile sunt tratate în aceeaşi manieră. În dreapta crucii este poziţionat un ultim personaj. Capul descoperit, imberb şi cu păr buclat, par să-l recomande pe Sf. Ioan. Hainele îi sunt aproape identice cu acelea ale Sf. Fecioare. Este şi el desculţ. Deasupra scenei, despărţite de capătul braţului vertical al crucii, sunt înscrise două perechi de litere greceşti, cu duct elegant, şi cu semnul abrevierii deasupra: $\overline{IC}$ şi $\overline{XC}$.

Caracterul ieşit din comun al piesei este dat nu numai de execuţia ei în sticlă, ci şi de performanţa artistică şi de către inscripţia greacă. Cea din urmă a condus hotărâtor către identificarea tipologică şi datarea mai precisă.

Medalionul de la Vinţu face parte dintr-o serie destul de restrânsă de exemplare asemănătoare, păstrate în marile muzee ori colecţii mondiale (Londra, Philadelphia, New York, Paris, Madrid, Torino, Istambul, Atena şi câteva vechi muzee sovietice)[149]. Prototipurile acestora coboară până la cameele şi gemele păgâne. Bizantinii le-au produs din sticlă pentru a le asigura preţuri accesibile. Pe ele erau figurate chipuri de sfinţi (Ioan Botezătorul, Dumitru, Iacob, Mihail, Teodor, Nicolae etc.), ale Mântuitorului ori mici scene (Naşterea, Adormirea Maicii Domnului, Samson cu leul etc.). Descoperirea unor exemplare pe care inscripţiile-legende au fost concepute în limba latină a condus la presupunerea că atelierele bizantine au funcţionat în posesiuni veneţiene apărute după Cruciada a IV-a (1204) ori au fost, pur şi simplu, produse veneţiene de tradiţie bizantină. Datarea lor în secolul al XIII-lea nu a întâmpinat obiecţii serioase[150].

Scena Răstignirii nu este o imagine obişnuită pe exemplarele publicate până în prezent. Am întâlnit-o doar pe două alte exemplare păs-

[149] H. Wentzel, *Das Medaillon mit dem Hl. Theodor und die venezianischen Glaspasten im byzantinischen Stil des 13. Jhdt.*, în *Festschrift für Erich Neyer*, Hamburg, 1959, p. 50—67; M. C. Ross, *Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection. I. Metallwork, Ceramics, Glass, Glyptics, Painting*. Washington, 1962, p. 88—89; J. Philippe, *Le monde byzantin dans l'histoire de la verrerie (V-e—XVI-e siècle)*, Bologna, 1970, p. 155—156; M. Viskers, în *JGS*, 16, 1974, p. 21; F. V. Gurevich, în *JGS*, 24, 1982, p. 46—47; *Byzance. L'art byzantin dans les collections publiques françaises*, Paris, Musée de Louvre, 1992, p. 441; H. Tait, *Venezianisches Glas*, Hazenberg, (s.a.), p. 49—53.

[150] H. Wentzel, *op. cit., loc. cit.*; M. C. Ross, *op. cit., loc. cit.*, etc.

trate în Muzeul Statului Rus[151]. Analogiile sunt însă *identice* cu medalionul de la Vinţu de Jos (mărime, culoare, detalii figurative). Le lipseşte doar montura de bronz. Nimic nu ne poate opri să le considerăm ca aparţinătoare la o serie comună.

Cât priveşte datarea piesei de la Vinţu, trebuie să mai facem câteva precizări. Admiţându-i execuţia în secolul al XIII-lea, ea nu putea ajunge la Vinţu decât *cel mai devreme* după anul 1300. Încă la acea dată mănăstirea dominicană nu exista, urma doar să fie construită[152]. Prezenţa medalionului peste şirul de morminte, care s-a constituit în perioada de funcţionare a mănăstirii, pledează pentru îngroparea sa şi mai târziu, către mijlocul veacului al XIV-lea. Oricum se mai poate presupune că a fost adus la Vinţu de călugări italieni ori de către alţi pelerini şi purtat mult timp până în clipa în care a fost pierdut întâmplător.

3. *Locuinţa de sticlar de la Alba Iulia, din vremea lui Sigismund de Luxemburg.* În cadrul deja menţionatelor cercetări arheologice de la palatul Apor (Alba Iulia) a fost investigată parţial aria unor locuinţe de suprafaţă. În S I/1, numărul acestora a fost cu deosebire important. Au fost uşor adâncite în taluzul deranjat şi extins al vechiului *agger* al castrului roman. Cea mai veche a fost observată doar în profilul de vest al secţiunii[153], adâncită în vechiul *agger* (—1,70 m) şi tăind o locuinţă databilă la sfârşitul secolului al XII-lea (L_{13}). În ordine, următoarea locuinţă (L 12A), începea la distanţa de 3,50 m de fundaţiile palatului Apor, adâncindu-se cu 0,85 m în vechiul taluz. Pe locul ei s-a practicat apoi o nouă amenajare locativă (L 12), cu o vizibilă podea de lut, aşezată peste o depunere de 0,20—0,40 m. Diferenţele de adâncimi rezultau din alveolarea mijlocului locuinţelor.

Locuinţa L 9 prezintă cel mai mare interes pentru noi, deoarece din nivelul ei de umplere au ieşit la lumină numeroase fragmente de vase de sticlă. Locuinţa L 9 s-a depărtat la patru metri de fundaţiile palatului şi s-a adâncit doar circa 0,20 m faţă de nivelul de călcare contemporan ei. Marginea ei de nord fusese marcată de o scândură vizibilă până la un metru de la profilul de vest, către centrul secţiunii arheologice (fig. 2). Lungimea locuinţei, pe axa nord-sud, poate fi estimată aproximativ la mai mult de patru metri. Ea a fost regăsită pe toată lăţimea săpată a secţiunii (2,50 m), fără să i se identifice vreo margine spre est ori vest. În interior s-a găsit urma unei podele cu lut galben, bătut într-un strat subţire (0,02—0,05 m). Nu s-au mai descoperit alte amenajări interioare, urme de pari, instalaţii de foc. Nimic nu mărturiseşte că ar fi fost distrusă violent.

Cât priveşte cronologia acestei locuiri, ea este relativ strânsă. În umplutura locuinţei precedente, L 12A, a fost descoperit un fragment de disc decorat cu motive geometrice smălţuite cu verde, databil în secolul al XIV-lea[154]. Pe podeaua locuinţei L 12 a fost găsit un obol bătut de monetari ai regelui Sigismund de Luxemburg. În sfârşit, din groapa

[151] F. D. Gurevich, *op. cit.*, p. 45, fig. 3 şi 4, 46.
[152] Gy. Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, vol. II, Budapest, 1987, p. 192.
[153] Vezi profilul publicat în *EphemNap*, IV, 1994, p. 342, fig. 2.
[154] Vezi *Ziridava*, XIX, 1994, sub tipar.

de umplere a locuinței L 9 au fost recuperate șapte piese numismatice. Dintre acestea, două (obol și denar) se datează larg în timpul domniei aceluiași rege, iar o a treia (denar) se încadrează în intervalul anilor 1390—1427. Restul emisiunilor a rămas incert datorită stării de degradare a monedelor. Încă doi oboli datează cu probabilitate din secolul al XV-lea. Din locuințele suprapuse lui L 9, respectiv locuințele L 6 și L 7, au fost scoase la iveală monede din secolele XVI—XVII, ca și un fragment dintr-o piesă de sticlărie pe care o vom discuta ceva mai jos. Din contextul stratigrafic rezultă destul de concludent că, cel puțin între locuințele L 12A și L 9 nu au fost mari distanțe cronologice, fiind vorba despre o continuitate de locuire.

Inventarul locuinței L 9 s-a dovedit a fi excepțional de bogat. El consta, în afara monedelor — oricum numeroase pentru orice context de epocă asemănător —, din piese de bronz (aplici, fragmente de vase), os, ceramică și sticlă. Asupra celor din urmă vom zăbovi mai îndelung cu acest prilej.

S-au identificat următoarele piese:

— fragment de fund de pahar (∅=6 cm), cu inel decorat în exterior cu mici „picioruşe" dese și ușor oblice, corpul paharului cilindric; sticlă translucidă cu irizații albastru-violete (fig. 4/a);

— fragment de inel de fund de pahar (∅=6 cm) realizat cu decor în forma unor „picioruşe" rare și ușor oblice; corpul paharului ușor bombat; sticlă mată cu consistență brun-lăptoasă, cu irizații argintii (fig. 4/b);

— fragment de fund de pahar (∅=7 cm), decorat cu „noduri" alternative mai mici și mai mari; corpul paharului drept; sticlă arsă secundar, la negru (fig. 4/c);

— fragment de fund de pahar (∅=5,5 cm), cu inel decorat cu „picioruşe" regulate și de formă plată, corpul paharului ușor bombat; sticlă mată alb-lăptoasă, cu irizații violete (fig. 4/d);

— fragment de fund de pahar (∅=7 cm), cu inel decorat cu „noduri" relativ regulate și oblice; pe un colț de perete ușor bombat se distinge, la 0,6 cm de inel, începutul unui „strop" decorativ; sticlă translucidă, ușor irizată (fig. 4/e);

— fragment de fund de pahar (∅ aprox. 5 cm); sticlă translucidă (fig. 4/f);

— fragmente (2 buc.) din inelul median al unui flacon de sticlă bitronconică (∅ interior=4,4 cm; ∅ exterior=5,5 cm) (fig. 5/a-b); partea inferioară ușor bombată; înălțimea probabilă 16 cm; sticlă translucidă, ușor irizată;

— fragmente (2 buc.?) din inelul median al unui flacon de sticlă bitronconică (∅ interior=6,8 cm; ∅ exterior=7,1 cm) (fig. 5/c); partea superioară puternic bombată; înălțimea probabilă 16 cm; sticlă translucidă cu irizații;

— fragment din buza evazată a unui vas (candelă ?) (∅ exterior= 7,8 cm, ∅ interior=4,5 cm) (fig. 5/d); sticlă translucidă.

S-au mai recuperat de asemenea o serie de fragmente care au aparținut vaselor de mai sus ori altora. Este vorba despre un vârf de fund de pahar adâncit în interior, fragmentul mai important al unui perete de vas nedecorat (h=4,7 cm; l=3,1 cm), fragmentul unei buze (pahar ?) pe care se observă trasarea unei incizii circulare. S-au găsit de aseme-

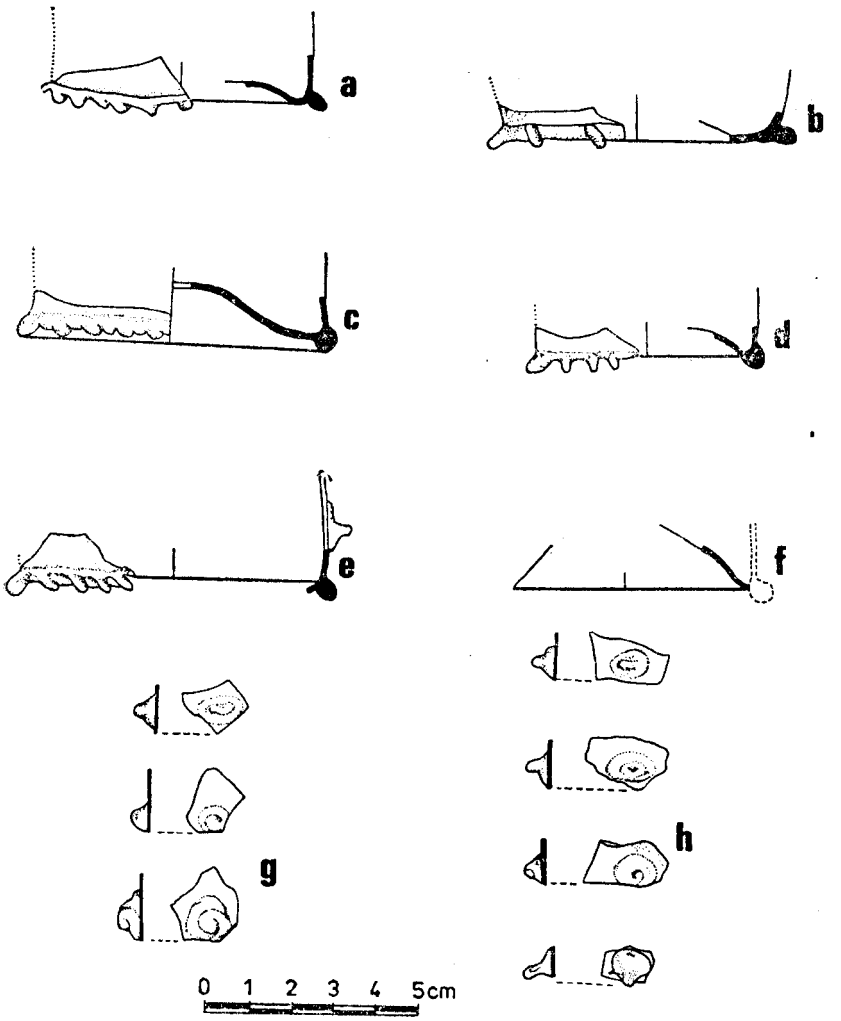

Fig. 4. Piese de sticlărie din locuința de sticlar de la Alba Iulia: a—f. funduri de pahare; g—h. „stropi" decorativi.

nea un număr de circa 10 „stropi" de sticlă care decorau pereții paharelor. Aspectul lor este diferit: mici protuberanțe simple, altele sub forma unor protuberanțe cu sfârcuri aplatizate, alungite ori torsionate (fig. 4/g-h). Mai adăugăm încă și un fragment de recipient mai gros, de culoare roz, irizat. Grosimea pereților tuturor fragmentelor de vase este sub un milimetru, cu excepția fragmentului de sticlă roz, care atinge trei milimetri în grosime.

Alături de cioburile de sticlă, din locuința L 9 au mai fost scoși încă și numeroși bulgărași de zgură vitroasă. Zgura are culoarea verzui-albicioasă, cu suprafața netedă și lucioasă și interiorul poros. Astfel de zgură a fost identificată și lipsită de un ciob provenit dintr-un fund de vas ceramic gros și ars la roșu.

Formele de vase de sticlă sunt prea fragmentare pentru a încerca analogii tipologice prea strânse. Este cazul flacoanelor bitronconice, răspândite în regatul Ungariei încă de la începutul secolului al XIV-lea[155]. Vasul care ne-a lăsat un fragment din marginea sa superioară ar trebui să aparţină mai curând unei candele, deoarece bolurile ori paharele cu asemenea guri încep să apară mai ales după mijlocul secolului al XV-lea[156]. În ceea ce priveşte paharele, se disting două tipuri importante: unul în formă de butoi (1—2 exemplare) şi altul cilindric. Din păcate lipsesc tocmai părţile superioare care sunt utile pentru datări. Decorul cu stropi de sticlă porneşte destul de aproape de tălpi. Mărimea mică a protuberanţelor decorative pledează foarte bine pentru încadrarea înainte de jumătatea secolului al XV-lea[157].

Calitatea foarte bună a cioburilor de sticlă (transparenţa, cu nuanţe albastre, roz, fără bule de aer), este în favoarea opiniei potrivit căreia meşterul producător a fost italic. Dacă mai adăugăm varietatea formelor, prezenţa unor rebuturi (prea mult ţinute în cuptorul de uscare) şi a zgurei, am putea bănui că L 9 a fost tocmai locuinţa meşteşugarului de care vorbeam. Ne lipseşte însă proba definitivă: complexul de cuptoare pentru topirea amestecului de materii prime, rafinarea până la fluidizare şi răcire. Prezenţa zgurei poate fi un argument pentru procesul tehnologic, cel puţin din faza a doua. Cuptoarele se puteau găsi undeva în apropiere. Dezvoltarea urbanistică a Albei era departe de a constitui o piedică în prezenţa lor, chiar în interiorul cetăţii (fostul castru roman).

Ateliere de sticlărie din prima jumătate a secolului al XV-lea sunt încă o raritate. Un Antonius Italicus activează la Buda Veche în această perioadă. Abia după mijlocul secolului situaţia se schimbă, îmbunătăţindu-se informaţiile despre sticlari şi activitatea lor[158]. Cu siguranţă, pentru Transilvania, descoperirea de la Alba Iulia este o premieră absolută. Cu excepţia unui pahar asemănător, descoperit la Voievozi (jud. Bihor)[159], majoritatea nu au încă comparaţii.

Episcopii catolici de la Alba au fost în măsură, prin relaţiile şi puterea lor economică, să iniţieze şi să întreţină meşteri şi o sticlărie de origine italiană. Din păcate, datele pe care le cunoaştem despre cei 12 episcopi care acoperă domnia lui Sigismund de Luxemburg[160], sunt prea sărace pentru a stabili vreo relaţie mai precisă.

Nu putem încheia fără să facem încă o referire la sticlăria răspândită la Alba Iulia după încheierea funcţionării atelierului din prima jumătate a secolului al XV-lea. În stratul rezultat din dezafectarea locuinţelor L 6 şi L 7 (—1,50 m) a fost descoperit piciorul unui pocal de sticlă. Diametrul său are 8 cm. Marginea este uşor rotunjită şi întoarsă pe dedesubt (gr.=2 mm). Spre axul paharului, talpa urca uşor (12 mm) până la baza unui picior (∅=3 cm) (fig. 5/e). Sticla din care a fost

[155] Katalin H. Gyürki, *Üvegek* ..., p. 14.

[156] *Ibidem*, p. 88. Semnalăm totuşi şi un pahar cu astfel de gură descoperit la Buda, vezi idem, în *CAH*, 1989, p. 216, fig. 413.

[157] E. Baumgartner, *Glas des späten Mittelalters. Die Sammlung Karl Amendt*, Düsseldorf, 1987, p. 116, 118.

[158] Katalin H. Gyürki, *Üvegek* ..., p. 17.

[159] R. Popa, D. Căpăţână, A. Lukács, în *Crisia*, XVII, 1987, p. 85, 92, fig. 13/a.

[160] Vezi despre ei J. Temesváry, *Erdély középkori püspökei*, Cluj, 1922, p. 197—353.

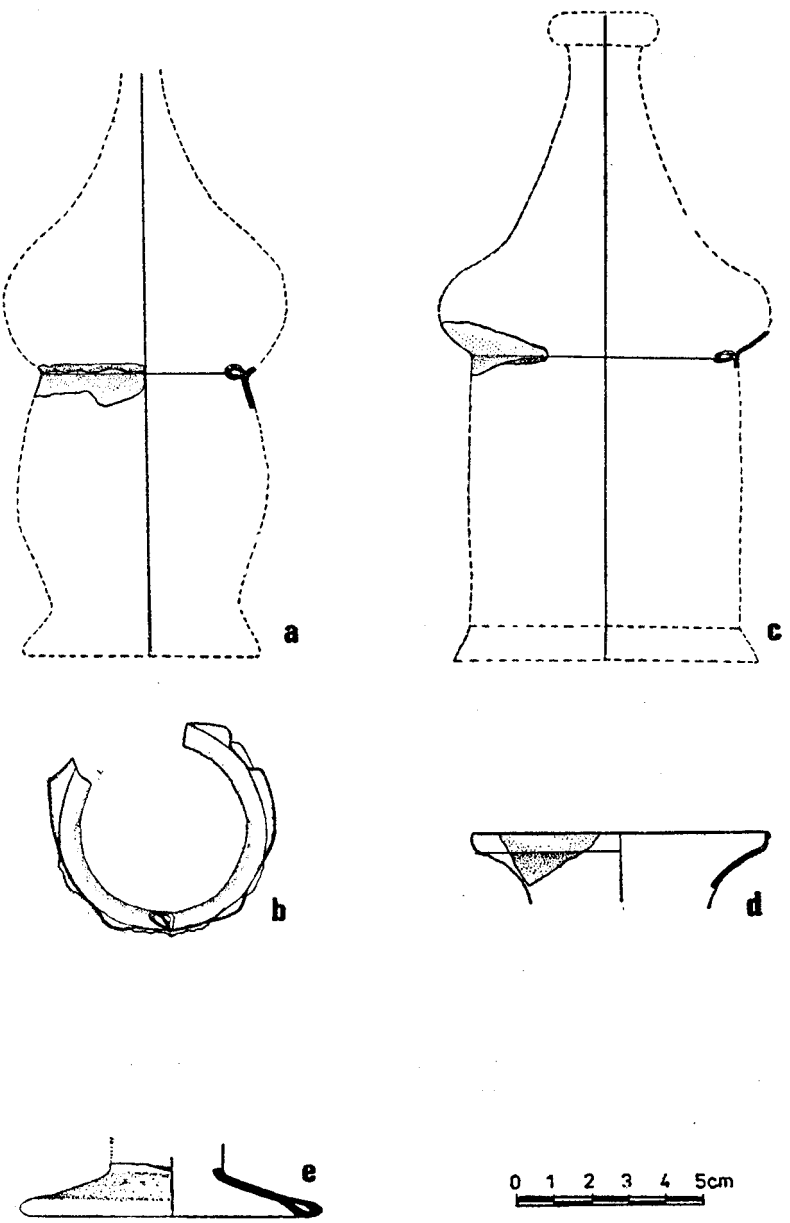

Fig. 5. Piese de sticlărie din locuința de sticlar de la Alba Iulia: a—b. flacon bitronconic și inelul său intermediar; c. flacon; d. fragment de candelă (?); e. talpă de pocal (sec. XVI).

confecționat este mată, brună. Asemenea forme nu sunt atestate decât după mijlocul secolului al XV-lea și în secolele următoare[161], datare sprijinită la Alba Iulia și de descoperirile monetare.

4. *Ochiurile de sticlă ale vechiului palat episcopal de la Oradea.* Inventarul din 1598—1599 al clădirilor interioare aflate în incinta noii cetăți a Oradiei, dădea informații succinte despre prezența ferestrelor de sticlă (*fenestra quadrata vitrea, fenestra oblonga duplex vitrea, fenestra vitrea ad sex partes aperitur, fenestrae duae magnae quator partium vitrae, fenestra quadrata vitrea integra, fenestra vitrea cuius medietas est asseribus per germanos complicata* etc.)[162]. Unele se aflau plasate în fostul palat episcopal, pe atunci cu destinații civile și, evident, într-o stare avansată de degradare.

Cercetările arheologice din zona palatului, aflate aproape de finalizarea primei mari etape, au scos la lumină și câteva urme ale vechilor ferestre de sticlă. Așa cum s-a întâmplat cu alte materiale din inventarul mai vechi de secolul al XVI-lea, și sticlăria de fereastră este săracă.

În cursul campaniei din anul 1992, din două secțiuni practicate în aripa nouă a vechiului palat episcopal (S VII și S VIII) și de la o adâncime aproximativ apropiată (—2,20, —2,50 m), corespunzătoare straturilor de distrugere a palatului, au fost culese două fragmente.

Primul fragment (l=7,5 cm) corespundea unui ochi de geam cu diametrul de 9,5 cm și grosimea de un milimetru. Are o mică ramă (0,5 cm) realizată prin îndoirea marginilor (fig. 6/a). Consistența sticlei este opacă, cu irizații brune.

Al doilea fragment (l=3,5 m) provine dintr-un geam mai mare (∅=13 cm). Marginea (0,5 cm) este aproape rotundă, iar grosimea se apropie de un milimetru (fig. 6/b). Calitatea este identică cu a primului fragment.

Analogiile le găsim la Sibiu[163] și Suceava[164]. Dacă ne referim la cele datate, de la Ozora și Felsönyek, datarea corespunde unui interval destul de larg, din prima jumătate a secolului al XV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea[165].

5. *Ochiurile de geam de la vechea mănăstire dominicană și castelul Martinuzzi din Vințu de Jos (jud. Alba).* Cercetările arheologice de la Vințu de Jos (jud. Alba) scot an de an fragmente de ochiuri de ferestre. Este vorba despre zeci de fragmente, culese în special de lângă pereții de sud ai bisericii. Concentrarea lor maximă a fost identificată în două lăcașuri de aruncare a gunoaielor din secțiunile S VII și S IX din anul 1993, iar apoi și în S XVI din 1994. Cantitatea lor face posibilă o primă prezentare sintetică.

Contextul stratigrafic a demonstrat de fiecare dată că ochiurile de geam s-au spart mai ales în vremea în care mănăstirea nu mai funcționa, respectiv la sfârșitul secolului al XVI-lea și în primele două decenii ale

[161] Katalin H. Gyürki, *Az üveg* ..., p. 76—78.
[162] Jolán Balogh, *Varadinum*, vol. II, p. 107—126.
[163] H. Fabini, *op. cit.*, p. 111.
[164] K. Romsterfer, *op. cit.*, p. 82—83.
[165] Katalin H. Gyürki, *Az üveg* ..., p. 45, 127 (Ozora); p. 42, 119/6 (Felsönyek).

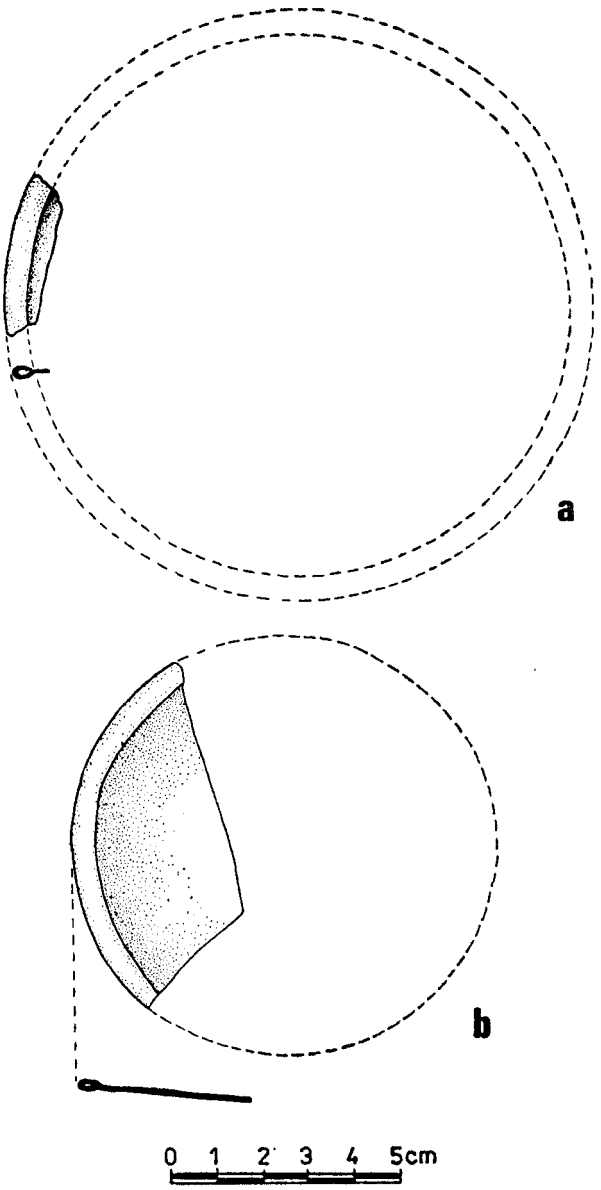

Fig. 6. Fragmente de ochiuri de geam de la palatul episcopal medieval de la Oradea.

secolului consecvent. Piesele descoperite le împărţim în trei grupe distincte.

Cele mai numeroase fragmente provin de la ochiurile rotunde. Sticla din care sunt confecţionate este galbenă-translucidă, brun-maronie şi neagră. Variabilitatea este prezentă şi în cazul altor detalii. Grosimea lor oscilează între 1 mm şi 3 mm. Pe fragmentele mai mari se disting ondu-

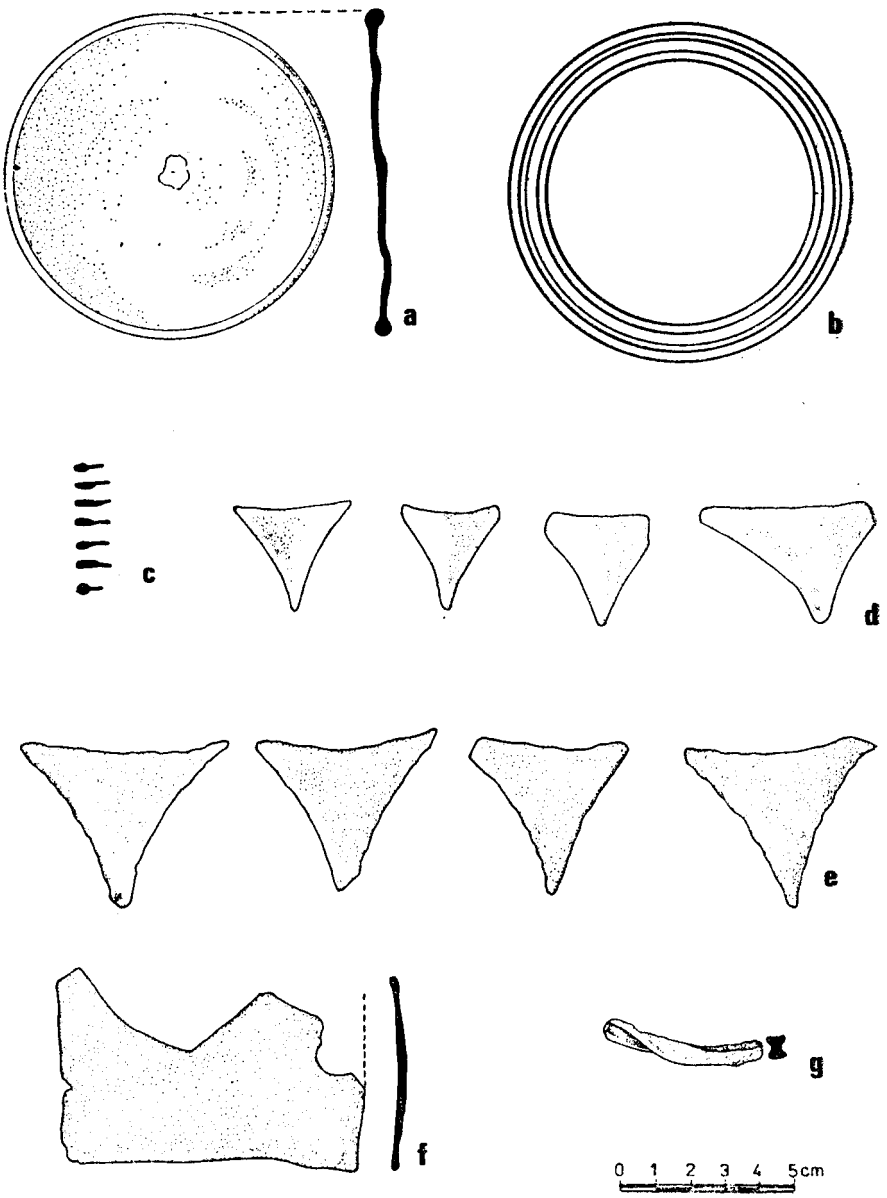

Fig. 7. Sticlărie de fereastră de la Vînțu de Jos (jud. Alba): a. ochi întreg; b. dimensiuni de ochiuri; c. forme de rame; d—e. piese triunghiulare, intermediare; f. fragment de geam cu forme unghiulare; g. fragment de cercevea de plumb.

laţii, iar în centru se îngroaşă şi prezintă urma unei „rupturi" aproximativ circulară, de pastă. Marginile sunt tratate fie prin curbare la o formă circulară, fie elipsoidală, cu goluri, ori complet aplatizat în mai multe modalităţi (circulară, alungită, neregulată — fig. 7/c). Un singur exemplar a fost descoperit întreg, în caseta C VIII A/1993. Diametrul acestei piese unice este de 9,5 cm, iar grosimea depăşeşte 2 mm (fig. 7/a). Din celelalte fragmente s-au identificat încă cinci variante de dimensiuni (fig. 7/b), oscilând în jurul diametrului de 8,5 cm. Cele mai mari ating 9,8 cm, iar cele mai reduse 7,6 cm.

Al doilea grup important de piese îl reprezintă formele aproximativ triunghiulare. Majoritatea laturilor sunt concave, realizate mecanic, nu prin topire la cald. Există piese mai mici, cu laturile de 3 cm (fig. 7/d) şi altele mai mari, cu laturile de 5—6 cm (fig. 7/e). Variaţiile sunt des-

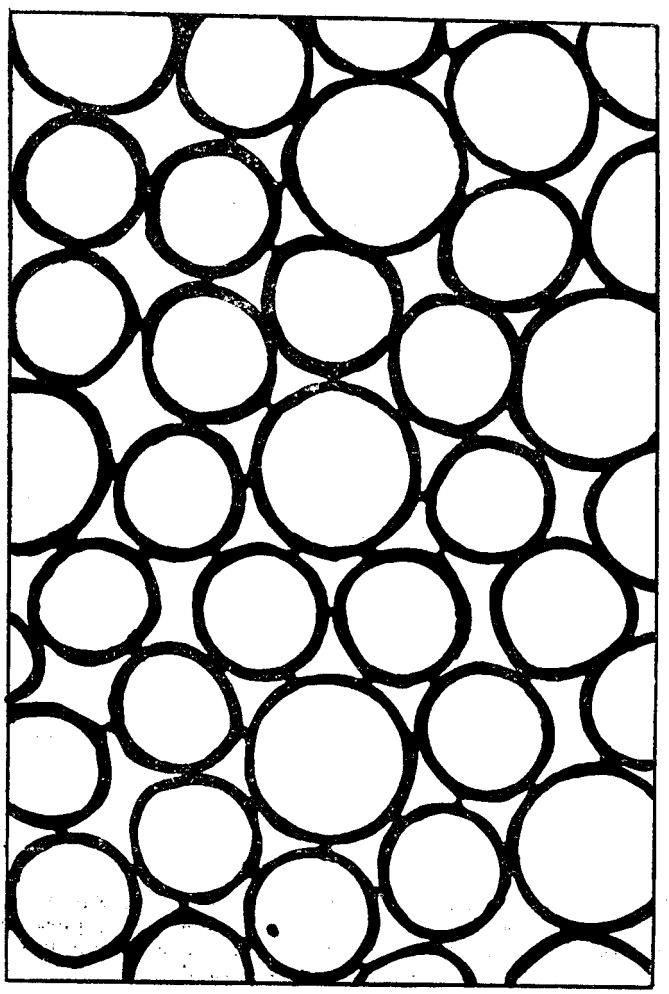

Fig. 8. O fereastră medievală de la Vinţu de Jos (jud. Alba). Încercare de reconstituire.

tul de mari, ceea ce ne face să bănuim că ele erau tăiate în funcţie de necesităţi, în momentul în care se monta fereastra.

O altă grupă de piese au constituit-o cele cu forme patrulatere, cu laturile concave. Exemplarele sunt puţine şi toate fragmentare.

Ansamblul acestor forme diverse avea un aspect reprezentat în mod ideal în fig. 8. Ochiurile cu diametre mai mari, înconjurate cu şapte ochiuri mai mici, erau legate cu mici triunghiuri şi câteva dreptunghiuri. Distanţa dintre piesele de sticlă s-a stabilit atât din geometria particulară a grupului, cât şi din modalitatea de prindere în rame. O singulară bucată de cercevea a fost culeasă din secţiunea S IV/1991. Era confecţionat din plumb. Fragmentul — dacă a fost într-adevăr un fragment şi nu o bucată independentă — avea o lungime de cinci centimetri, o grosime de 0,5 şi o lăţime de 0,6. În grosime, faţă în faţă, au fost lăsate două caneluri semicirculare, în care intrau marginile ochiurilor de geam. Cercevelele s-a torsionat uşor în pământ (fig. 7/g). Raritatea cercevelelor este firească având în vedere posibilitatea de recuperare şi reutilizare a plumbului.

Imaginea ferestrelor de la Vinţu fusese stabilită nu numai prin alternanţa diferită a culorilor ochiurilor de geam. Pe unele fragmente de ochiuri au fost reperate urme minore de vopsea. Este deci posibil ca geamurile să fi avut aspectul unor adevărate vitralii.

Complexul arhitectonic mănăstire-castel a avut şi alte clădiri în afara bisericii. Acestea, ori poate vreo refacere din secolul al XVI-lea, a utilizat şi geamuri cu forme geometrice unghiulare. Un singur fragment a păstrat o dimensiune certă (8,5 cm), cealaltă fiind doar probabilă (5,5 cm) (fig. 7/f).

6. *Câteva vase de sticlă de la Sibiu.* Prin amabilitatea colegului Petre Beşliu de la Muzeul Brukenthal din Sibiu, ne-au fost puse la dispoziţie câteva fragmente de vase de sticlă. Ele au fost descoperite în primăvara anului 1991 în oraşul vechi, cu prilejul unor amenajări la o casă (P-ţa Huet nr. 3) cu elevaţii databile cel puţin de la sfârşitul secolului al XVII-lea (1690)[166].

Lotul de sticlărie este fragmentar. Există două tălpi de pocale cu picior torsionat, unul sau două pahare tronconice cu decor torsionat, un fragment de capac (?), câteva fragmente de la butelii[167]. Calitatea şi grosimea sticlei, unele forme deosebite (picioarele torsionate şi capacul) nu au analogii anterioare anului 1600. Desigur, având în vedere cunoştinţele noastre despre producţia locală de sticlă — care sunt practic nule —, nu putem respinge posibilitatea ca piesele să fie totuşi ceva mai vechi. Rezolvarea problemei va fi de aşteptat din partea unor descoperiri arheologice în contexte stratigrafice concludente.

Mai există încă un argument care pledează pentru prudenţă în aşezarea descoperirilor doar în veacul al XVII-lea. Între fragmente am regăsit câteva pe baza cărora s-a putut reconstitui grafic o butelie. S-au păstrat o parte din fundul adâncit şi apoi întors într-o buclă cu rost de talpă (∅=9 cm), apoi un fragment din inelul median (∅=7 cm) care

[166] Săpătura arheologică este prezentă de P. Beşliu în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-umane*, Sibiu, I, 1994, p. 55—68.

[167] P. Beşliu, *op. cit.*, pl. VI.

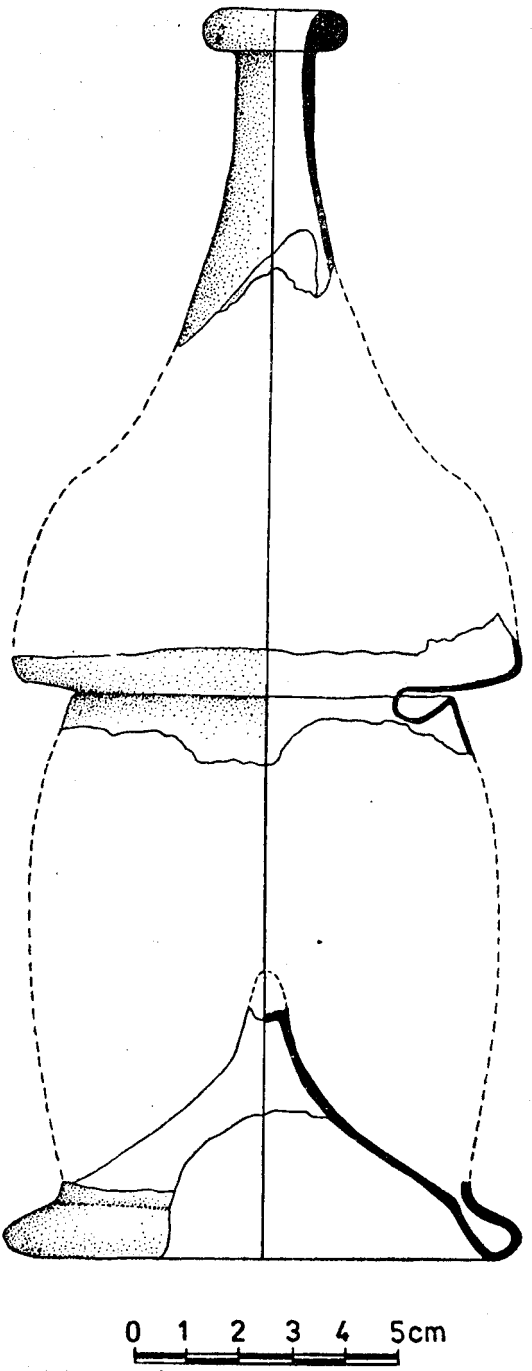

Fig. 9. Butelie de sticlă de la Sibiu.

despărțea cele două părți bitronconice și gâtul cu buza rotunjită (∅=2,5 cm). Rezultă o butelie înaltă de circa 24 cm și cu o capacitate aproximativă de 3/4 l (fig. 9). Sticla are o grosime de 1 mm și are consistență mată, irizată în marouri. Această piesă se poate cu ușurință data și în secolul al XVI-lea.

MITTELALTERLICHES GLAS AUS SIEBENBURGEN. ALLGEMEINE RICHTLINIEN UND ARCHÄOLOGISCHE ZEUGNISSE

(Zusammenfassung)

Im ersten Teil des Aufsatzes wird die Zusammenstellung der gesamten Information über das mittelalterliche Glas aus Siebenbürgen zwischen 1000—1600 verfolgt. Es wird die Unzulänglichkeit der historiographischen Forschungen herausgestellt, die z.T. auf den Mangel an aufschlußreichen geschriebenden, ikonographischen oder archäologischen Zeugnissen zurückzuführen ist.

Bis ins XII. Jh. einschließlich sind alle entdeckten Stücke byzantinische Importe (Glasperlen, Armspangen). Einzelne Funde bieten aber auch besondere Stücke: Gefäße (Sînnicolau de Beiuș), Wandmosaiken (Frumușeni). Nach einem Hiatus, das dem XIII. Jh. entspricht, wird das Glas nach Benutzungskategorien verfolgt. Glasfenster werden seit dem Ende des XV. Jh. für Kirchen, Paläste und Höfe desöfteren erwähnt. Im XVI. Jh. erscheinen sie recht häufig auch in städtischem oder vorstädtischem Milieu. Meist verwendet sind runde Fenster.

Glaslampen sind selten. Schriftlich werden sie ein einziges Mal erwähnt und es gibt bloß zwei archäologische Entdeckungen, die ungefähr in die Moderne datiert wurden. Großzügiger sind die Erwähnungen von Glasgegenständen, die für Bergbau, Medizin, Pharmazeutik und Alchemie verwendet werden. Eine Sonderstellung nimmt das Inventar eines Klausenburger Barbiers aus dem Jahre 1589 ein. Weiter werden die Spiegel, Schmucknachmungen und schließlich das Geschirr aufgenommen. Erst für die letzte Kategorie sind einige Detailangaben möglich, insbesondere bezüglich deren Auftreten und Verbreitung in gewissen sozialen Schichten. Eine besondere Rolle nimmt das eingeführte Glas ein, davon verfügt bloß das venezianische über gesonderte Erwähnungen.

Der zweite Teil des Aufsatzes nimmt sich die Mitteilung einiger archäologischen Dokumente vor. **1.** Das erste Stück ist ein Fragment eines Ringes aus gelbem Glas, das in Alba Iulia in einer Wohnung entdeckt wurde, die in die zweite Hälfte des XII., eventuell zu Beginn des nächsten Jahrhunderts datiert werden kann. Es scheint ein importiertes byzantinisches Stück zu sein, mit zahlreichen Analogien südlich der Donau und einer einzigen, verhältnismäßig nahen (XI. Jh.) in Püspökladány (Ungarn). **2.** Im dominikanischen Kloster von Vințu de Jos (Kreis Alba) wurde ein Glasmedaillon mit der Darstellung der Kreuzigung gefunden. Das Stück war in einer Montur aus Bronze befestigt gewesen und wurde um den Hals getragen. Es wurde wahrscheinlich in der ersten Hälfte des XIV. Jh. verloren. Einzig in Rumänien, hat das Stück dennoch zahlreiche Analogien in den großen Museen der Welt und gehört einer Reihe von Erzeugnissen an, die als venezianisch-byzantinisch betrachtet werden und deren Datierung hauptsächlich für das XIII. Jh. gesichert ist. Die nächsten Analogien des Medaillons von Vințu befinden sich in russischen Museen. **3.** Mit der Gelegenheit einer Notausgrabung in Alba Iulia wurden im Inneren der mittelalterlichen Festung, in den Nähe der Nordseite, die Spuren einer Glaserwohnung entdeckt, mit recht genauer Datierung: die Regierung des Königs Sigismund von Luxemburg (1382—1437). Zahlreiche Glasbehälter, manche davon ausschüssig, sowie die Spuren von Glasschlacke scheinen die Anwesenheit einer Werkstatt zu bezeugen. Die Unvollständigkeit der Erforschung erlaubte nicht die Identifizierung von Ofen. Aus dem gefundenen Material konnten sechs Gläser mit der Sohle in hervorragenden Streifen und in der Form von Füßchen zugeschnitten, deren Wände mit „Tropfen" verziert wurden, zwei doppelkegelstumpfförmige Flakone, das Bruchstück einer Lampe (?) und ein anderes unidentifizierbares Gefäß festgehalten werden. Es sind dies die ältesten archäologischen Entdeckungen dieser Art, die bisher auf dem Gebiet Rumäniens stattgefunden haben. **4.** Bei der archäo-

logischen Erforschung des alten katholischen Bischofspalastes von Oradea wurden Fragmente der runden Scheiben der Fenster des Palastes entdeckt. Es konnten zwei Größen identifiziert werden (Durchmesser 12,8; 9,3 cm). Sie können bloß ungefähr zwischen dem XIV.—XVI. Jh. datiert werden. **5.** Dafür sind die gleichartigen Entdeckungen im dominikanischen Kloster von Vinţu de Jos viel großzügiger. Außer einem vollständig erhaltenen Exemplar wurden noch mehrere Dutzend Fragmente gefunden, die von Fensterscheiben von zumindest fünf Größen stammen. Es wurden ebenfalls dreieckige Stücke entdeckt, Mittelstücke und ein einziges Fragment eines bleiernen Fensterrahmens. Das ideelle Bild eines Fensters konnte also graphisch wiederhergestellt werden. In den Nebenräumlichkeiten des Klosters befanden sich auch andere Fenster, die Scheiben mit eckigen Formen besaßen. Vorläufig kann über diese letzten Fenstertypen nichts weiteres geschrieben werden. Das Dasein von Fenstern ist für das XV. — die erste Hälfte des XVI. Jh. gesichert. **6.** Während einer Notausgrabung in Sibiu (Hermannstadt), in einem Gebäude des Huetplatzes, wurden keramische und Glasfragmente gefunden. Aus den letzteren kann eine doppelkegelstumpfförmige Flasche wiederhergestelt werden, deren Datierung höchstens bis an das Ende des XVI. Jh. herabgerückt werden kann.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Mittelalterliches Glas in Siebenbürgen (1000—1600): 1. schriftliche und bildliche Zeugnisse von Glasgegenständen; 2. archäologische Entdeckungen; 3. Erwähnungen von Glasern; 4. Glaserwerkstätten.
Abb. 2. Alba Iulia. a. Plan des Schnittes S I/a, mit den mittelalterlichen Wohnungen in der Nähe des Aporpalastes; b. Glasring (XII. Jh.).
Abb. 3. Das Glasmedaillon von Vinţu de Jos (Kreis Alba).
Abb. 4. Glasgegenstände aus der Glaserwohnung von Alba Iulia: a—f. Gläserboden; g—h. Verzierungs „tropfen".
Abb. 5. Glasgegenstände aus der Glaserwohnung von Alba Iulia: a—b. Bruchstück eines doppelkegelstumpfförmigen Flakons mit seinem Mittelring; c. Flakon; d. Bruchstück einer Lampe (?); e. Pokalboden (XVI. Jh.).
Abb. 6. Bruchstücke von Fensterscheiben vom mittelalterlichen Bischofspalast von Oradea.
Abb. 7. Fensterglas aus Vinţu de Jos (Kreis Alba): a. vollständige Scheibe; b. Scheibenmaße; c. Rahmenformen; d—e. dreieckige Mittelstücke; f. Fensterglasbruchstück mit eckiger Form; g. Bruchstück eines bleiernen Fensterrahmens.
Abb. 8. Ein mittelalterliches Fenster von Vinţu de Jos (Kreis Alba). Versuch einer Wiederherstellung.
Abb. 9. Glasbehälter von Sibiu.